

SZÉCHENYI ÁGNES

Schöpflin Aladár pályakezdése*

Fukári Valéria (1934–2012) emlékének

Schöpflin Aladár ötven évet töltött a Franklin-Társulat kötelékében, 1898 és 1909 között a Vasárnapi Ujság szerkesztőségében, majd évtizedeket irodalmi lektorként a Társulat államosításáig, 1948-ig, ezenközben harminchat évet a Nyugat és utódlapja, a Magyar Csillag szerkesztőségében is, évtizedeken át a folyóirat címlapján. Nemcsak munkatársa volt a Huszadik Századnak, hanem ő képviselte a folyóirat igazi álláspontját irodalmi kérdésekben.¹ A társadalom története és az irodalom szerves egységet alkotott szociológiai irodalomszemléletében, melyben a múlt-paradigma és a jelen-paradigma mindig egyformán erős. A múlt tekintetében hatalmas vonatkozási rendszer állt mögötte, amelynek tudományos feldolgozása igen gazdaggá terebélyesedett a 19. század végére. Az ezután bekövetkezett szükségszerű váltás magyarázójaként éppen olyan hiteles tudott lenni, mint a múlt kapuőreként. Épp e folyamatot magyarázó írásával, *A város* című esszével lépett a Nyugat szerzőinek körébe 1908-ban, néhány hónappal a folyóirat megindulása után. Emblematis írás. Saját életének változását, személyes vándorlását – a Pozsonyból Pestre kerülés mély motivációját, hatásértelmezését – éppúgy magában rejt, mint a modern irodalom kialakulása előfeltételének bemutatását. Szinte epigrammatikus tömörséggel összegzi mondanivalóját: „Mi nem vagyunk a fejlődés láncának megszakítói. Új szemei vagyunk ennek a láncnak, amely nem szakadhat el soha.”²

Dolgozatom annak feltárására vállalkozott, honnan indult Schöpflin Aladár, akiről az a kép rögzült, hogy kezdetektől fogva a Nyugat értékeinek magától értetődő kolportálója, a nyugatosok pályakövető kritikusa, a nyugatos modernség egyik reprezentatív képviselője. A kép, ami itt élénk fog tárulni, azt mutatja, milyen mély és alapos *konzervatív* nevelődésben és szocializációban volt része. Ez a munka azt a látszólagos elletmondást rögzíti csak, hogy a családi és iskolai alapok mennyire nem jelzik a későbbi pályafordulatot. Fordulatot? Hatvany Lajos, akivel a Nyugat körében ismerkedtek meg, éppen azokat a vonásokat emeli ki arcképében (vagy talán pontosabban: arra érez rá), amelyek az általa sem ismert indulásához kötik. Hatvany „[h]alk és nyugodt mondatok”-kal jellemzi Schöpflint, „melyek erősen és logikusan, szoros, okos, olajos egymásutánban, szakadás nélkül, zökkenő nélkül, nesztelenül kapcsolódnak egymásba. Határozott beszéd, bár nem nyomatékos; átlátszó, bár éppen nem fényes, sőt ellenkező-

* Részlet a szerző készülő Schöpflin Aladár-monográfiájából.

1 VERES András, *A Huszadik Század irodalomszemlélete*, Literatura, 34(2008), 183.

2 SCHÖPFLIN Aladár, *A város*, Nyugat, 1908/7, 353–361.

leg, inkább szürkésen világló. Sehol egy szenvedélyes kiáltás, sehol egy paradox, sehol egy rikító színfolt, sehol egy hibbanás.”³ A fordulatot – merthogy fordulat létezett a pályán – az Adyval való találkozás jelentette. A konzervativizmusra beállított Schöpflin egyszer csak szembetalálta magát Adyval a Vasárnapi Ujságnál. A recenzeálásra beküldött könyvek között volt Ady kötete, a *Még egyszer* (1903), majd három év múlva az *Új versek*.⁴ „Schöpflin belső életéből és [...] a külső beleélésből, a kettőnek ellentétéből született meg a paradoxon, a fából vaskarika, az akadémikus újíto, a hideg forrongó, a szenvtelen úttörő, harag nélküli támadó, a legönmegtartóztatóbb, nyugodt és szemérmes bíráló, ki a legidegesebb exhibicionizmus költészetét magyarázza.”⁵

Kolozsvári Grandpierre Emil azt írta Schöpflinről, hogy „[s]zikár, napbarnított, kemény tartású, sötéthajú, marcona bajszú öregúr” volt, mikor megismerte, és aki „[n]em írónak látszott, inkább katonának, nyugalmazott *búr* ezredesnek, vagy *angol* őrnagynak”. Egyszerű viselkedése azért is szembe szökött, mert akkor „jóformán minden író pózolt. Volt bátorsága egyszerűen írni, amikor körülötte mindenki eredetieskedett, s ereje javát modorosságokra tékozolta. Sem az életben, sem az irodalomban nem mutatott ujjal önmagára, [...] nem terelte a szemlélők vagy az olvasók figyelmét saját jelentőségére”.⁶ Az angolnak láttatott Schöpflin csak mint férfi fizimiska volt „idegen”, vagy inkább különös Kolozsvári Grandpierre szemében, de lényegi értelemben volt az Farkas Gyuláéban. Farkas, aki – noha kifejezetten becsülte Schöpflin munkásságát – nem felejtette el megemlíteni, sőt aláhúzni (az egyébként főként az irodalmi *élet*ről szóló) irodalomtörténetében, hogy Schöpflin német asszimiláns.⁷

Ki volt valójában Schöpflin Aladár, s hogyan, milyen lépéseken át alakult ki formátumos személyisége, irodalomszemlélete? A család eredetét a legtöbben elzász-lotaringiaiának tudták, maga Schöpflin Aladár is ezt mondta, s a nyomában fia, Schöpflin Gyula szintén azt rögzítette szellemi önéletrajzában, hogy a Schöpflin-ös „a 18. század végén elindult Elzászból, hogy kertépítő legyen magyar grófnoknál a Felvidéken”, hogy „franciás kerteket” alkosson „az akkori divat szerint”.⁸ Schöpflin Gyulát könyvének megjelenése után megkereste egy felvidéki újságíró-művelődéstudomány, Fukári Valéria, akivel szoros kutató-kapcsolat alakult ki, és akinek kutatásait Schöpflin Gyula információival segítette.⁹ Ma már megbízhatóan tudjuk az

3 HATVANY Lajos, *Schöpflin Aladár*, Pesti Napló, 1917. júl. 26., 1-3; *ua.* = Uő, *Irodalmi tanulmányok*, 2, Bp., Szépirodalmi, 1960, 226.

4 Mindkettőről írt Schöpflin Aladár, igaz, a Vasárnapi Ujság konvencióinak megfelelően névtelenül, de később felfedve, elvállalva a szerzőséget. Vö. Vasárnapi Ujság, 1903/50 (dec. 13.), 835–836; Vasárnapi Ujság, 1906/10 (márc. 11.), 160.

5 HATVANY, *i. m.*, 231.

6 KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Schöpflin Aladár* [1947] = Uő, *Legendák nyomában: Tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1959, 76. Kiemelés: Sz. Á.

7 FARKAS Gyula, *A magyar irodalom története*, Bp., Káldor, 1934, 281. Farkas rosszul tudta, honnan jön Schöpflin Aladár, azt írja róla: „a szepesi németiség rohamosan magyarosodó rétegét képviseli” az irodalomban.

8 SCHÖPFLIN Gyula, *Szélkiáltó: Visszaemlékezés*, Bp., Magvető-Pontus, 1991, 25.

9 Fukári Valéria (1934–2012) a Károly Egyetemen szerzett szlovák-magyar szakos diplomát. Az Új Szó és több más lap, kiadó munkatársa volt, de miután 1968-ban aláírta a bevonulás elleni tiltakozást,

eredetet, s talán többet is tudunk, mint annak idején maga Schöpflin Aladár vagy leszámrazottai tudtak.

Forrásaim változatosak: anyakönyvek, leckekönyvek, iskolai évkönyvek, teológiai önképzőkori folyóiratok, irodalmi művek, saját visszaemlékezések, Schöpflin saját tanulmányaiából kinyerhető, személyességet mutató kommentárok, irodalomtörténeti és történeti elemzések, kéziratárak és levéltárak anyagai, helytörténeti források, népszámlálási adatok, fényképek. Az eredetre vonatkozó anyagokat Pozsonyban és a helyszínen tanulmányoztam. Sokféleségük és sokaságuk ellenére is mondhatjuk, hogy „[a] dokumentumok önmagukban nem alkotnak hagyományt, mert a hagyomány közvetítést (agency) igényel, s a dokumentumok nem szólítják meg egymást”.¹⁰ Munkám elbeszélő, *narratív* formát ölt, a személyiség kialakulása történeti kontextusának feltárásával az olvasót bevonom a történetformálásba. A tanulmányban (s készülő monográfiámban) a főszereplő, Schöpflin Aladár felnőtté válásának állomásait keresem, a fellelhető források alapján az emberi viselkedés valószerű újjáteremtésére törekszem, a felsőbb iskolás fiatalember viszonylagos szabadságát akarom megmutatni a korlátozó normatív rendszereken (családon, egyházi iskolákon, egyetemen, újságszerkesztőségeken) belül, ennek határait vizsgálva. Természetesen itt is érvényes a mikrotörténetírás legkomolyabb elméleti kérdése: egy személy fejlődéséből hogyan tudunk jellegzetes, egy egész szerkesztői nemzedékre érvényes következtetésre jutni.¹¹ Összehasonlító perspektíva, esettanulmányok nagyon egyenetlenül állnak rendelkezésünkre, jó néhány kötet és tanulmány ellenére sincs elegendő tudásunk Hatvany Lajos, vagy legfőképpen Ignotus életéről.¹² Csakhogy az irodalom individuális cselekvési-alkotási ág, az egyéniség felmutatása *önérték*. S így az igaz rá, amit Hans Medick mondott a mikrotörténetírásról: „az egyedi esetek mély, a történeti összefüggéseket kontextualizáló vizsgálata bepillantást enged a felszín alá, és feltárja, mikor mi volt emberileg lehetséges”.¹³ (A mondottak értelmében az irodalomban nehezen is volna lehetséges *prozopográfát* írni, de például egy nemzedék, a Nyugat első szerkesztőinek, kritikusaik pályakezdési sémái egymásra vonatkoztathatók lennének. Az ilyen típusú munkák sem nélkülözik az esettanulmányokat, egy-egy igen jelentős pálya érintésekor az elemző fejezetek kiöblösödnek és a tárgyhoz tartozó egyedi szempontú pályaképekké nőnek.¹⁴)

elvesztette állását. Munkái közül itt csak azt a dolgozatunkban később nem hivatkozott kötetet emeljük ki, amely távolról a tárgyhoz tartozik: *Felső-magyarországi főúri családok: A Zayak és rokonaik, 16–19. század*, Pozsony, Kalligram, 2008.

10 Richard TARUSKIN, *Text and Act: Essays on Music and Performance*, New York–Oxford, Oxford University Press, 1995, 20. Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az értelmezés történetisége*, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, é. n. [2006] (Thienemann-előadások, 1), 10.

11 Ez a kérdés foglalkoztatta Paul RICOEUR-t, aki szerint ez a probléma ismeretelméletileg máig megoldatlan: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000, 276–277. Idézi: SZIJÁRTÓ M. István, *Mikrotörténelem = Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagományok, irányzatok, módszerek*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris, 2003, 506.

12 Példaadón alapos munka KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A fiatal Osvát Ernő*, Bp., Ráció, 2009.

13 Hans MEDICK, *Mikrohistorie = Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie: Eine Diskussion*, hg. Winfried SCHULZE, Göttingen, Vadenhoeck & Ruprecht, 1994, 46. Idézi SZIJÁRTÓ, i. m., 507.

14 PL. FRANK Tibor, *Kettős kivándorlás: Bp.–Berlin–New York, 1919–1945* (Bp., Gondolat, 2012) c. munkájában

Schöpflin Aladáról szóló *kritikai életrajz*omban az irodalom- és társadalomtörténet új elméleti törekvéseire is figyelemmel vagyok, miközben elsődleges célom annak felmutatása, mi az ábrázolt élet és pálya voltaképpeni tétje, mi az, amiről ez az élet szól.¹⁵ Munkámat két mű is megelőzte, két kisebb látószögű, Schöpflinről szóló könyv. Rákai Orsolya *A teljes zenekar: Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége* címmel adott közre egy igen figyelemreméltó tematikus tanulmánykötetet, Rózsafalvi Zsuzsanna pedig *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében* címmel publikálta Schöpflinnek a kritika mellett fő műfaját hangsúlyozó, elmélyült doktori disszertációját.¹⁶ Az érdeklődés tehát felélénkült Schöpflin körül, talán épp az irodalmi modernség orgánumának, a Nyugatnak évfordulója okán.

Az eredet – Baden és Nyitra, illetve Pozsony vármegyék

„Egyszer Schöpflinéknél beszélgetés közben a nemesi adományozó-levelekről volt szó. Irén [Schöpflin Aladár felesége, Maderspach Irén – Sz. Á.] megmutatta családjának szépen színezett címerrel ékes dokumentumát.¹⁷ Schöpflin ironikus mosollyal nézte a kutyabőrt, utána könyvtárukhoz lépett, kiemelte a *Dichtung und Wahrheit*-ot, föllapozta, elénk tette és azt mondta: – Ez az én nemességem! – Miután elolvastuk a hajdani Schöpflin professzorról írt lapokat, csodálkozva állapítottuk meg, hogy tökéletesen ráillenek Schöpflin Aladárra is.”¹⁸ Bohuniczky Szefi idézte fel így emlékeit Schöpflin Aladár eredetéről, „nemességéről”. Ő már Magyarországon, a Pozsonytól északkeletre fekvő Nyitra vármegyében született, felmenői azonban a 18. század közepén a badeni-elzászi vidékről¹⁹ érkeztek a Habsburg Birodalom keleti felébe, Északnyugat-Magyarországra. A család eredete – a fennmaradt anyakönyvi adatok birtokában – közel egyértelműen tisztázható.

A Schöpflinek Baden nagyhercegségből származnak, valószínűleg ugyanabból a Schöpflin-ágból, amelyből J. W. von Goethe tanára, Johann Daniel Schöpflin. A *Költészet és valóság* valóban megörökítette a protestáns francia szónokot, a nagyhírű törté-

is kapunk önálló Szilárd Leó-, Polányi Mihály- és Neumann János-pályaképet.

15 Mintáim részben: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák); SZILÁGYI Márton, *Csokonai Vitéz Mihály* (megjelenés előtt); FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2009 (Osiris Monográfiák).

16 RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar: Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Bp., EditioPrinceps, 2013 (Irodalomtudomány és Kritika: Klasszikusok); RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*, Bp., Ráció, 2013.

17 A katiburgi Maderspach család rokonságáról Schöpflin Aladár házasságánál ejtünk szót a monográfiában. Itt csak jelezzük, hogy a feleség közeli oldalági felmenője volt Maderspach Károlyné, született Buchwald Franciska (1804–1880), a szabadságharc támogatója, nála töltötte utolsó előtti magyarországi estjét az emigrációba induló Kossuth Lajos. Maderspach Károlynét Haynau parancsára Ruszkabánya főterén megvesszőzték, miután ruhát letépték róla. A férj a megalázás hírére öngyilkos lett.

18 BOHUNICZKY Szefi, *Schöpflin Aladár és baráti körünk*, It, 50(1962)/1, 106.

19 A Badeni Nagyhercegség és Elzász-Lotaringia határos államok voltak.

nészt, a mannheimi Akademie der Wissenschaften alapítóját és első elnökét,²⁰ akinek nevét Strasbourghban ma iskola és közterület (rakpart) is viseli. Goethe egy olyan tulajdonságát emeli ki az Elzász történetét is megíró, „az államjog magasabb szféráiban mozgó” tudós tanárnak, amely bizvást elmondható Schöpflin Aladáról is: „Azokhoz a szerencsés emberekhez tartozott, akik képesek rá, hogy jelent s múltat egyesítsenek, a történeti tudást az eleven étellel összekapcsolják.”²¹ Goethe megfigyelései azt is rögzítik, hogy a francia és német szellemiség akkori rivalizálásában J. D. Schöpflin még a franciákat képviselte, a professzor Goethehez életkorban közelebb álló tanítványai már inkább a „színnémet törekvéseket”. Természetesen nem beszélhetünk a tolerancia „átöröklődéséről” Schöpflin Aladár esetében, csak arról, hogy a távoli eredet, a felső-magyarországi születés, a német–magyar kettős anyanyelv, felvidéki mindennapi szlovák nyelvhasználat és a Goethe visszaemlékezésével való megismerkedés, amelyben ugyan a nemzetek közti féltékeny versengésről is szó van, összességében a sokféleség természetes jogát sugározta.

Schöpflin Aladár ükapja ugyanabban a német–francia határon fekvő Rastadtban született és nevelkedett, ahol a történetíró Johann Daniel Schöpflin [Schoepflin].²² A közbeeső nemzedékek sorsát elsősorban Fukári Valéria, illetve részletekben az ugyancsak pozsonyi illetőségű Németh István tárták a nyilvánosság elé.²³ Tudomásunk van róla, hogy az ükapa, Johann Georg Schöpflin 1759-ben már Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc kopcsányi birtokán²⁴ működött, ekkor jegyzik be ugyanis az anyakönyvek fiának – Schöpflin Aladár dédapjának – születését. Badenből települt a család a Habsburg Birodalom keleti felébe, mégpedig J. G. Schöpflin révén, aki mint kertépítő vándorolt be a Nyitra–Pozsony-vidékre. Ideérkezésének motívumai ismeretlenek. Kopcsány döntően katolikus település volt, lakóinak mindössze 15%-a volt evangélikus, mely felekezethez a Schöpflinek is tartoztak. A település 1736-tól egészen a Monarchia összeomlásáig a Habsburg család birtokában volt. Majolika- és porcelángyár, posztógyár adta a helyiek megélhetését, híres volt a birtok ménese is. Az első magyarországi

20 Samuel HEINSIUS, *Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten*, 35, Leipzig, 1765, 765.

21 Johann Wolfgang GOETHE, *Életemből; Költészet és valóság*, Bp., Európa, 1982, 428, 426. Johann Daniel Schoepflin (1694–1771) munkásságára nézve lásd Uő, *Aus meinem Leben; Dichtung und Wahrheit: Sämtliche Werke nach Epochen seines Schaffens Münchner Ausgabe*, hg. Karl RICHTER in Zusammenarbeit mit Herbert G. GÖPFERT, Norbert MILLER, Gerhard SAUDER, 16, München, Carl Hauser Verlag, 1998, 1002.

22 Jürgen Voss, *Universität, Geschichtswissenschaft und Diplomatie im Zeitalter der Aufklärung: Johann Daniel Schöpflin (1694–1771)*, München, Fink, 1979 (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Mannheim, 4), 26.

23 NÉMETH István, *Schöpflin Aladár, Élet és Tudomány*, 38(1982)/31 (júl. 3.), 978–980; FUKÁRI Valéria, *Képes riport a 18. századból: Schöpflin Aladár ősei nyomában*, Nap, 7(1995)/11.2, 298; Uő, *Schöpflin Aladár magyarországi apai ősei, családtörténete*, Fórum: Társadalomtudományi Szemle [Somorja], 14(2012)/1, 71–92.

24 Martin Lauček, a 18. század végén élt szakolcai lelkész és író, amiért az evangélikusok anyakönyveinek – szemben a katolikusokéival – nem volt közjogi érvényessége, maga, az egyháza és a jövő számára latin nyelven egy saját anyakönyvet vezetett, amelybe nemcsak az általánosan szükséges rovatokat vette fel, de szinte krónikaszerű feljegyzéseket is készített híveiről. Innen, egy testvér révén kapunk adatot a közös korábbi felmenőkről. Uo., 73–74.

Schöpflin nevezetes *kacsafogót* épített itt, s neve mellé az „anatarus regii”-t [királyi kacsá/récetenyésző – Sz. Á.] jegyzik a holicsei anyakönyvbe 1759-ben, amikor az első magyarországi születésű Schöpflinről, ifjabb Johann Georg Schöpflinről, az irodalomkritikus dédapjáról és családjáról feljegyzés készül.²⁵ Feltételezzük, hogy a mesterséges tó megépítéséhez szükséges szaktudást is az idetelepülő J. G. Schöpflin hozta magával. A holicsei evangélikus egyház levéltárában van olyan, II. József idejéből származó feljegyzés is, amely J. G. Schöpflint „őfelsége bizalmas embereként” említi.²⁶ A család – vallásilag a kisebbséghez tartoztak – szorosan kötődött a kopcsányi–holicsei–szakolcai szlovák, ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet akkoriiban nagyon élénk egyházi és kulturális törekvéseihez. Az uradalmi alkalmazottak leszármazottai a helyi evangélikus cívis-nemesek művelődési hagyományait követték. A Schöpflin és Gregus(s)²⁷ gyermekek (Schöpflin Aladár anyai rokonsága) több nemzedéken át a pozsonyi evangélikus líceumba kerültek tanulni.

Schöpflin Aladár 1872. október 4-én született Manigán. Maniga a Nagyszombat–Galgóc–Lipótvár háromszögben fekszik, az egykori Nyitra és Pozsony vármegyék határán; mai neve Malženice. A 18–19. század fordulóján ezerlelkes településnek a 17. században jelentékenyebb szerepe volt, akkor mezővárosi rangot is kapott. Schöpflin Aladár apja, Schöpflin Gyula, a felvilágosult Zichy Pál gróf gazdatisztje²⁸ volt, édesanyja Greguss Hermina.²⁹ „A falu tót lakosságú volt, nem is igen tudott ott magyarul

25 Johann Matthias KORABINSKY, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*, Preßburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786, 236. A kifejezés helyesen: anatarus regius.

26 Az egyházi irodalom szájhagyományra alapozva örökíti meg, hogy II. József „bizalmas uradalmi embere, az evangélikus Schöpfling” [!] révén ajándékozta a már rég nem működő katolikus templom oltárát és szószékét a holicsei evangélikusok új templomának. FUKÁRI, *Schöpflin Aladár magyarországi...*, i. m., 81–82.

27 A nevet a korabeli anyakönyvek hol egy, hol két s-sel írták. A továbbiakban úgy írjuk a nevet, ahogyan Greguss Ágost.

28 A gazdatiszt megjelölés mellett olykor a *dvorský*, azaz *kasznár* foglalkozást tüntetik fel az egykori dokumentumok. A kasznár gazdatiszt volt, a magtár kezelője, más szóval gazdasági intéző, helyenként ispán (forrás: *Pallas Nagylexikon*). Az 1869-es népszámlálási íven – Nyitra vármegye Levéltára – Sch. Gyula neve mellett az *ispány* szerepel. Mindkét szülő írt és olvasott. A 29-es számú házban laktak, amelynek négy szobája, két kamrája, két konyhája, pincéje, két fészere, egy istállója és egy csűrje volt.

29 Schöpflin Gyula 1833-ban született Apponyban (Male Oponice), felesége, Gregus(s) Hermina pedig 1851-ben Bucsán(y) faluban; jelentős volt tehát kettejük korkülönbsége. A feleség apja, Greguss Mihály, gróf Zay Károly, császári és királyi kamarás, evang. egyházi főfelügyelő, a zsidók honpolgári jogosultsága egyik korai szabadelvű hirdetőjének alkalmazásában állt. Appony az Apponyi család könyvtáráról és két kastélyáról híres. Az apai család már Apponyban is a módosabbak közé tartozott. Az anyai ágon a keresztszülők is felemelkedő ágon voltak, lelkész volt az ős. Mindkét települést szlovák anyanyelvű lakosság lakta és lakja ma is. A szülők 1867-ben kötöttek házasságot. A házasságból született gyermekek: Ida Irma (1870–?), Aladár (1872–1950), Aranka Ilona (1874–?), Julius Jiří (1875–1876), Géza (1876–1960). Az anyakönyvi másolat száma: 2011/XN18.2., hitelesítette Mgr. Schullerová. Itt köszönöm meg Pavol Salamon (Bp., BFL) és Veronika Novakova (Vágsellye) készséges segítségét. Az anyakönyvek részben online is hozzáférhetők. Apponyban nincs evangélikus anyakönyv, az ágostai hitvallású Schöpflinekre vonatkozó adatokat a katolikus anyakönyvben találjuk. Ugyanitt látni, hogy más Schöpflinek is laktak Apponyban, akárcsak Verbón. Az oda elszármazó Schöpflin Róbert nem sokkal Schöpflin Aladár előtt járt a pozsonyi evangélikus líceumba. 1866-ban egy orvos D. Schöpflin Carolus is élt Verbón, aki Schöpflin

más, mint mi, a katolikus pap, a tanító, meg a kocsisunk, aki a katonaságnál tanult meg magyarul, úgy ahogy” – írja gyerekkorára visszaemlékezve Schöpflin Aladár. A falura sem igen emlékezett, mert „védett gyerek” volt, azaz „nem volt szabad egyedül járnia, személyi szabadságom az udvarra és a nagy gyümölcsöskertre volt korlátozva”.³⁰ Egy másik emlékezés még pontosabb képet ad a manigai gyerekkorról: „Szép nagy falu volt szülőhelyem, csupa cserépfödelű házakkal, jómódú nép lakta, csupa szlovákok.” Első pajtásai „almaképű gyerekek” voltak, „akikkel a mezőkön hancúroztunk, sokszor földhöz vágtak birkózás közben, mert bizony vékonypénzű legényke voltam, s a társadalmi vagy osztálykülönbségekről akkor még nem volt fogalmunk, se nekik, se nekem. [...] A ház, amelyben laktunk, emeletes épület volt, az emelet a grófok számára volt berendezve, ha egy évben egyszer-kétszer odajöttek vadászni. A földszinten volt a mi szép nagy lakásunk.”³¹

1880-ban, miután Schöpflin Gyula elveszítette több gazdaságot igazgató tisztartói állását, a család beköltözött a közeli nagyvárosba, az 1848-ig a főváros szerepét betöltő Pozsonyba. Az apa postai kézbesítői alkalmazást kapott csak, aztán rövidesen meg is halt. „A manigai bőség után Pozsonyban hirtelen megjelent a nyomor. De micsoda nyomor. Ennél csak a szegénységünk gögje volt nagyobb.”³² Az apa halálával felerősödik az anyai ág, a Greguss család hatása, hagyománya. Greguss Hermina a szintén felvidéki eredetű és ágostai hitvallású Greguss Ágost unokahúga volt. Az evangélikus líceumhoz anyai ágon is kötődtek a Schöpflin fiúk: az 1830-as években a pozsonyi tanintézetben tanított Greguss Mihály, az esztéta-akadémikus Greguss Ágost édesapja. Az iskola története úgy emlékszik meg a tanárról, mint aki elsőként tanított magyar nyelven bölcsészetet. Abban az időben pedig, amikor Schöpflin Aladár és öccse, Géza az iskolát látogatták, a költészettant és az esztétikát már Greguss Ágost tankönyve alapján tanították.³³ A visszaemlékezések szerint Schöpflin Aladár büszke volt apai családjának múltjára és teljesítményére, az életkörülmények megváltozása nyomán azonban kora ifjúságától már az anya dominálta fejlődését, életszemléletét. „Aladár szellemét

Aladár nagybátyja volt. Az 1869-es népszámláláskor már nem szerepelnek a listán. Schöpflin Aladár születési anyakönyvi kivonatának 1930-as évekbeli másolata megtalálható Schöpflin hagyatékában: OSZK Kt., Fond 436, 1. doboz. Keresztzülei, Greguss Gusztáv kertész és felesége, Riesz Vilma, az anyai ághoz tartozó rokonok voltak. Az eredeti anyakönyvi kivonat a felsőszélei ág. h. ev. egyház születési anyakönyvéből való (II, 110). Maniga (Malženice) ma a nagyszombati járásban található, egykor a Bécs–Pozsony–Lengyelország kereskedelmi összekötő út állomása volt, és Nyitra vm. galgóczi járásához tartozott. A 18. század végén (VÁLYI András, *Magyar Országnek Leírása*, 2, Budán a Királyi Universitásnak Betűivel, 1799, 570) is szlovák település volt, akárcsak a 19. század közepén (FÉNYES Elek, *Magyarország Geographiai Szótára melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik*, Pest, 1851). A leírások szerint adottságai átlagosak, a terület a Batthyányak birtoka.

30 SCHÖPFLIN Aladár, *Ahol gyermek voltam – Pozsony*, nyomdai levonat, a szerző birtokában.

31 SCHÖPFLIN Aladár, *Nyitrai emlék = Nyitrai írók könyve*, Nitra, Risnyovszky János könyvnyomdája, 1935², 4–5.

32 Uo.

33 Éppen ezért meglepő, hogy a Greguss-rokonságot Schöpflin Aladár tudomásunk szerint írásban soha nem említette, ezt a visszaemlékező barátok információi rögzítik. GREGUSS Mihály latin esztétikája a közelmúltban magyarul is megjelent: *Az esztétika kézikönyve – Compendium Aestheticae* [1826], ford. POLGÁR Anikó, Pozsony, Kalligram, 2000.

és szlávos érzelmességét anyai örökségnek tartotta. Ebből fakadt diákos álmodozása is, ezeket hiába rejtette el, beszélgetés közben, mint mélybe zümmögő dallam, kibuggyant belőle és enyhítője lett világos, reális életszemléletének” – írja róla Bohuniczky Szefi.³⁴ A „reális életszemléletet” elsősorban a nincstelenség formálta. Anyja szégyellte szegénységüket, és nem is nyugodott bele életük kereteinek megváltozásába, mindenáron elő akarta teremteni a fiúgyermek tanulásának anyagi hátterét.

Anyámnak az lett a legfontosabb, hogy jó módban élő rokonaink meg ne tudjanak semmit, mert gazdag előtt a szegény hiába ártatlan, mindig bűnösnek látszik. A pozsonyiak fölfogása akkoriban ilyen volt. Édesanyámban annyira fejlődött a gőg, hogy többet nem is láttuk mosolyogni. [...] Pozsonyban a lakásunk tele lett kosztos diákkal, Ida húgom [valójában nővére – Sz. Á.] varrt, anyám a kaszárnya lakóira foltozott [...] egyetlen céljuk, hogy a fiúk tanuljanak és úriemberek legyenek. Azt hiszem Pozsonyban mi voltunk a leggondozottabb gyerekek.³⁵

Egyfajta gátlás, az élete végéig a visszahúzódó mértéktartásban, ugyanakkor öntudatban kifejeződő kisebbségi érzés is itt rögzült Schöpflin Aladárban, mint ezt két különböző időpontban született emlékezése mutatja. Az iskolában a *stiglic*³⁶ gúnynevet kapta, mégpedig azokról a gazdag rokonoktól szüntelenül áradó, de mindig fakó használt zsakettekről, amelyeket édesanyja ráalakított, és amelyekben végigjárta iskoláit, hiába volt az eredendően ünnepi viselet. „Ezért lett fontos a jeles bizonyítvány: tekintélyt kellett szereznem a kizöldelt zsakettoknak.”³⁷ Egy másik, a hetvenedik születésnap alkalmával írt – a birtokomban lévő gépiratos – visszaemlékezés-vázlat is a nincstelenség döntő élményét jelzi:

Ha [...] keresem, mi volt életem folyásában az, ami a legnagyobb hatással volt erre az életre, akkor azt kell mondanom, a szegénység. Nem a nyomor, mert a szó szoros értelmében vett igazi nyomort nem ismertem meg. Mindig volt rendes szállásom, túrhető ruhám, a cipőmnek talpa, éhezni sem éheztem soha. De mindig szegény ember módjára éltem, csak anyim volt, amennyiből meg tudtam élni. Életem első szakát kilenc éves koromig szerény jó módban, egyszerű falusi bőségben töltöttem, de aztán szüleim elszegényedtek és így kerültünk Pozsonyba [...]. Ez a tisztességes szegénység aztán végig kísért életemen és többé kevésbé ez alakította jellememet is. Ettől került belém az a fogyatékosági érzés, amely aztán nem hagyott el és megbénította fejlődésemet. Ettől lettem fiatal koromban félénk, félszeg, az emberek között nehezen tájékozódó, az élet gyakorlati dolgaiban járatlan, önmagammal elégedetlen. Ezért fordult mindig rokonszenvem a szegények, az elnyomottak, meghajszoltak felé. Nem maradt el tőlem ez a hú kísérem máig sem, amikor már teljes önérzettel állhatok meg az emberek, bárki előtt.³⁸

34 BOHUNICZKY, i. m., 106.

35 Kézirat, a szerző birtokában.

36 Verébalkatú, tarka énekes madár.

37 Uő.

38 Kézirat, a szerző birtokában.

Ide kívánczik azonban még néhány mondat a család többi tagjáról. A kritikus édesapjának, Schöpflin Gyulának és családjának sorsa valóban rosszabbul alakult a többiekénél. A nagyapa, (III.) Johann Georg (1792) – szintén gazdász volt, de 14 éves korában ő is eltöltött egy évet a pozsonyi evangélikus líceum filozófiai és teológiai tanfolyamán.³⁹ A Nyitra megyei Szolcsányban halt meg, ahol az ott birtokos Odescalchi herceg intézője volt.⁴⁰ (Schöpflin Aladár édesapja, Schöpflin Gyula is szerepel a pozsonyi líceum osztályjegyzékeiben, az 1844/45-ös tanévben mint 11 éves kisdíák, aki „élelmen nagyanyjánál van Pozsonyban”). A nagyapára és feleségére, a katolikus vallású Catharina Langra később Nagypönyben találunk rá. Elsőszülött fiuk Schöpflin Károly, 1824-ből, hatodik gyermekük Schöpflin Gyula. Még egy testvér született a házasságból, de csak a két megnevezett fiú maradt életben. (A gyerekek keresztszülei az Apponyi grófok, ami egyszerre mutat patriarchális viszonyt és azt is, hogy a mindössze 78 házból álló, földművelésből élő településen nem volt a családnak rangban megfelelő középosztályi társa.) Schöpflin Aladár nagybátyja, Schöpflin Károly orvosdoktor lett, taníttatását kérendő apja az Apponyi családhoz fordult, Apponyi grófné pedig Zay Károly gróftól kereste meg (aki a magyarországi evangélikusok egyházi és iskolai főfelügyelője, intendánsa volt), hogy a kiváló ifjút ösztöndíjban részesítse. Schöpflin Károly orvosdoktor Verbőn telepedett le.⁴¹ Apai nagybátyját Schöpflin Aladár sehol nem említi.

Iskolák – Pozsony

Schöpflin Aladár – és Géza öccse – a népiskola után a pozsonyi evangélikus líceumba került tanulni.

Pozsony hatalmas múltú város volt; fekvésénél fogva régóta betöltötte a kulturális közvetítő szerepét Bécs és Buda között. A hajdani koronázóváros a nádor működésének színhelyéül szolgált, ám a 19. század második felében szerepe csökkent, noha még jóval több volt, mint egyszerű vidéki város. 1880-ban hozzávetőlegesen 48 ezer főnyi lakót mondhatott magáénak.⁴² Bár patinája megvolt, szerepe ekkoriban átmenetileg leértékelődött, s csak a századvégi kapitalista „gründölési” hullámban kezdett újból igazán fejlődni. Ez azonban már éppen arra az időre esik, amikor Schöpflin Aladár 1894-ben végleg elhagyta Pozsonyt. 1877-ben viszont még itt tartózkodott: Puskás Tivadar fivére ekkor kötötte be az első telefont a Grassalkovich-kastély lakói számára, majd rövidesen – jellemzően – néhány iparos is élni kezdett a technikai lehetőséggel.⁴³ Pozsonyban jó néhány – a Mária Terézia-időkben épített – barokk stílusú városi palota is állt,

39 Levéltári forrásokat idéz erre vonatkozóan FUKÁRI, *Schöpflin Aladár magyarországi... i. m.*, 84.

40 Más források szerint közben gróf Pálffy Lipót borostyánkői birtokán is volt tisztartó, miután gyermekei után feleségét is elvesztette és újránősült.

41 Lásd a 6. jegyzetet.

42 Eleonóra BABEJOVÁ, *Fin-de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897-1914*, New York, Boulder, 2003 (East European Monographs, 617), 35.

43 Ján VYHNÁNEK szócikke a pozsonyi telefonhálózatról: Ortway adatbázis, A Pozsonyi Kifli Polgári Társulás internetes adatbázisa.

az 1760-ban épített Grassalkovich-épület mellett a Balassa, az Esterházy, a Csáky és a Zichy családok jóvoltából. 1884/86-ban megépült az új Fellner és Helmer-féle színház-épület, mely magyarul írta homlokzatára: „Városi színház”,⁴⁴ és amelyet a teológushallgató-újságíró Schöpflin Aladár gyakran látogatott. 1890-ben 460 méter hosszú állandó vashidat avatott a városban Ferenc József, amelynek építtetését Baross Gábor sürgette. Pozsonyban már a 15. században volt felsőoktatás, azonban tanárai egy idő után elhagyták az egyetemet, működése megszűnt, s csak II. József idején indult újra mint királyi akadémia. 1850-től jogakadémia működött a városban, az evangélikus líceum keretében pedig bölcsészeti, jogi és teológiai képzés. Írók sora kötődött a városhoz, Tinódi Sebestyéntől Csokonain, Kisfaludyn, Kölcseyn, Jókain és Reviczky Gyulán át egészen a Schöpflinnél néhány évvel fiatalabb Gyóni Gézáig. A tudósok sora is impozáns: Kempelen Farkas, Bél Mátyás, Pray György, Rónay Jácint, Römer Flóris, Schedius Lajos, a Ponori Thewrewk család kötődtek ide vagy indultak innen. Megemlíthjük még Ortvy Tivadart – Schöpflin iskolai évei alatt a jogakadémia tanára és a katolikus orsolyiták tanítóképzőjének igazgatója volt –, aki a város tereinek és építészetének történetét is megírta.⁴⁵ Liszt Ferenc első nyilvános hangversenyének szintén Pozsony volt a helyszíne, Dohnányi Ernő és Bartók Béla pedig részben itt alapozták meg későbbi pályájukat.⁴⁶

Meglepő Schöpflin visszaemlékezése a város múltjára vonatkozóan: „A városban mindenütt történelmi kövek között jártunk, de erről nem sok határozottat tudtunk. Az akkori középiskolai tanításra jellemző, hogy tanárainknak sohasem jutott eszükbe – pedig mind lelkes hazafiak voltak – ennek a történelmi levegőjű városnak történelmi emlékeiről beszélni. [...] Csak homályosan sejtettük, hogy Pozsony utcáin a magyar történelemben járunk.”⁴⁷ A mindössze alig ezer főt számláló Manigáról érkező Schöpflin család számára komoly *léptékváltást* jelentett, hogy beköltöztek az egykori fővárosba. „Pozsony egy más világ volt, tele csodákkal és bonyodalmakkal” – emlékszik Schöpflin Aladár, s hozzáteszi: pozsonyinak tartja magát, a város „szellemi szülővárosa”.⁴⁸ A vidékről a városba kerülés – noha a család ezt akkor kényszerként élte meg – a társadalmi modernizáció egy lépcsőjének megugrását is jelentette. Az apa betegsége és halála véglegessé tette a *városi létet*, a fiai elé nevelődési-művelődési igényeket állító, birtok nélküli özvegyasszony falusi környezetben nem is tudott volna egzisztenciális lehetőségeket biztosítani a családjának. „Roppant szegye litem falusi voltomat, érzékeny és képzelődő gyerek voltam, azt hittem mindenki lenéz és kinevet. Ostobának és ügyetlennek éreztem magam a városi gyerekek közt, nem tudtam velük igazán összebarátkozni.” A szülői szigor továbbra is fogta, „szabott időre kellett hazajárnunk” – emlékszik Schöpflin, szemben azokkal a magyar parasztfiúkkal, akik majd hazamennek gazdálkodni, és akik öreg nénikéknél lakva

44 BABEJOVÁ, *i. m.*, 80, 373–374.

45 ORTVAY Tivadar, *Pozsony város utcái és terei: A város története utca és térnevekben*, Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1905. Unokaöccse, Ortvy Rudolf fizikus volt, Neumann János tanára.

46 AIXINGER László, *Pozsony*, bev. JANKOVICS Marcell, Bp., Révai, 1938 (Magyar Kisebbségi Könyvek: 2. sorozat, 6).

47 SCHÖPFLIN, *Ahol gyermek voltam...*, *i. m.*, 3.

48 *Uo.*

meglehetősen szabadságot élveztek, „bandáztak”.⁴⁹ Magyarok lenni azonban előkelőnek számított.

A család legalább kétnyelvű volt, németül és magyarul beszélt, sőt, mint Schöpflin Aladár visszaemlékszik rá, gyermekkorában ő maga is jól beszélte a „népi szlovák nyelvet”, később nem rejtette el, hogy veszteség volt a nyelv elfelejtése: „sajnálom, hogy el hagytam veszni a szlovák nyelvismeretemet, bár a nyelv struktúrája ma is bennem van”.⁵⁰

Bár az 1868-as nemzetiségi egyenjogúsítási törvény a nemzetiségek számára széles körű anyanyelvhasználatot ígért, ez nem feltétlenül valósult meg a gyakorlatban. Az egységes nemzetállamot teremteni akaró magyar nacionalista politikában ez volt a (nyelvi) terjeszkedés ideje. Pozsony a német, magyar és szlovák kultúra találkozási pontján feküdt, a városban keveredett a német, a magyar és a szlovák szó.

A magyar középosztály túlnyomórészt tisztviselőkből állt, ezek voltak az úri nép a német polgárok, mesteremberek, szatócsok, szőlőművesek szemében. Akkor, a 80-as években indult nagy lendülettel az asszimiláció. [...] fülemben van egy fiatal lány szava, aki a Mihály utcán ezt mondta mamájának: – Aber Mama, sprechen wir ungarisch, es ist doch eleganter.⁵¹

Mint Schöpflin Aladár szavai is utalnak rá, a város hármas tagolódást, hierarchiát mutatott: az úri réteget a magyarság, a polgárit a németek képviselték, a termelő foglalkozásokat pedig elsősorban a szlovákok. Vagy ahogyan akkoriban mondták: a város reggel szlovák volt (ekkor jöttek a piaci árusok), délben magyar (ez volt a hivatalnokok ebédideje), este pedig német (mert ez volt a kultúra nyelve).⁵² Schöpflin Aladár csak egy késői visszaemlékezésében tesz említést róla, hogy a város tulajdonképpen négy komponensű, négynyelvű volt, számottevő zsidó népesség is élt a városban:⁵³

Sokat lődörögtünk a városban, nézegettük az öreg házakat, valami félelemérzéssel jártunk a ghettóban, melynek két végén még akkor ott volt két nagy vaskarika – ezekhez erősítették hajdan a láncokat, melyekkel a ghetót elzárták. Akkor még élénken éltek a tiszaezlári híres per emlékei, s mi furcsa érzésekkel jártuk az ószeresek boltjait, néztük az elébük asztalokon kirakott tömörkedő ócska holmit, a körülöttük zsvivajgó népet, a nagyszakállú kaftános öregeket, lompos, rikácsoló vagy érthetetlen nyelven hadaró asszonyokat és gyerekeket. Olyan volt ez, mint valami exotikus, idegen világ, izgalmas és egy kis halk félelmet keltő.⁵⁴

49 Uo.

50 SÁNDOR Dezső, *A Híradónál kezdte meg karrierjét Schöpflin Aladár*, Híradó [Pozsony], 1930. nov. 28., 7.

51 SCHÖPFLIN Aladár, *Asszimiláció és irodalom*, Nyugat, 1939/5.

52 Mészáros András, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszéke professzorának szíves közlése. Itt köszönöm meg pozsonyi kutatásaim során nyújtott segítségét és tanácsait.

53 SCHÖPFLIN, *Ahol gyermek voltam...*, i. m., 2.

54 Uo., 3.

A korabeli helyi sajtó azonban a zsidóságról szólva kiemeli, hogy a pozsonyi zsidóság nem asszimilálódik eléggé, a bécsi sajtót pártolja, a hazait nem ismeri.⁵⁵

A hármas, illetve négyes együttélés magyarázata a reformáció és az ellenreformáció hatásában keresendő, s abban, hogy a város a magyarországi zsidóság nyugati-keleti modernizációs törésvonalán helyezkedett el. A 18. század első felében – amikor Schöpflin felmenői erre a vidékre érkeztek – Pozsony 4862 adóköteles polgárából 4110 volt német, 488 magyar és 164 szlovák anyanyelvű. 1890-ben – ekkor Schöpflin Aladár még a város teológiájának hallgatója – a lakosság 59,9%-a volt német, 19,6%-a magyar, 16,6%-a szlovák; az összlakosság 8,9%-a tartozott a zsidó felekezethez.⁵⁶ 1890-től a németek száma évtizedenként hozzávetőlegesen tíz-tíz százalékkal csökkent, azaz magyarosodásuk nagy ütemben folyt, a magyaroké ennek megfelelően ugyanilyen ütemben nőtt.⁵⁷ De mégis: Pozsony magyarosodóban lévő *német* város volt. A pozsonyi zsidóságról a mai történész fontosnak tartja kiemelni – s ez némiképp ellentmond Schöpflin korábban idézett tapasztalatának –, hogy míg a kelet-szlovákiai zsidóság jiddist beszélő ortodox volt, addig a pozsonyiak elsőrangú németet beszéltek.⁵⁸

Voltak persze, akik nagyon is számon tartották a nyelvi-nemzetiségi eredetet. Schöpflin Aladár iskola- és évfolyamtársa volt a német eredetű Limbacher Rezső. Fia, ifjabb Limbacher Rezső, már magyarosított névvel, Peéry Rezsőként lett a nyugati magyar irodalmi emigráció megbecsült alakja 1956 után. Életrajzi visszaemlékezésében édesapjáról írja a következőket:

Egy ízben magához hívatta az akkoriban már magyar tannyelvű evangélikus líceum főlelmes tekintetű német igazgatója, Michaelis [M. Vilmos], s négyszemközt beszélgetésben zord modorban figyelmeztette apámat, hogy német származású és anyanyelvű [...] és viselkedjek ennek megfelelően. Ez a szerencsétlenül bizalmaskodó, a faji szolidaritás kötelei felől érdeklődő, erőszakos, zord és idegen beavatkozás, persze, éppen ellentétes irányban hatott: [...] tudatosabbá tette magatartását, amely a kétnyelvű ember ironikus távlatából, mindennemű fanatizmustól iszonyodva, türelmesen szemlélte az emberek hovatarozásának kérdését.⁵⁹

Az 1607-ben megnyílt pozsonyi evangélikus líceum, Schöpflin Aladár iskolája, sajátos hagyományt képviselt.⁶⁰ Az első rektorok Strasbourgból, tehát éppen a Schöpflinek vidékéről kerültek ide, s az ottani mintaiskolák modelljét hozták magukkal. A protestáns

55 Nyugatmagyarországi Híradó, 1893. szept. 14.

56 AIXINGER László statisztikája 12%-os zsidó lakosságról tud. I. m., 48.

57 SZARKA László, *Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között = Fejezetek Pozsony történelméből magyar és szlovák szemmel*, szerk. CZOH Gábor, KOCIS Aranka, TÓTH Árpád, Pozsony, Kalligram, 2005, 405.

58 BABEJOVÁ, i. m., 51–52.

59 PEÉRY Rezső, *Requiem egy országgrészért*, München, Molnár Ny., 1975 (Auróra Kiskönyvek, 7), 13.

60 Schöpflin Aladár iskoláit illetően az elsődleges tájékozódáshoz felhasználtam FUKÁRI Valéria ismeretterjesztő munkáját: *Egy régi alma mater: A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*, Pozsony, Kalligram, 2003.

iskolák működésének alapelveiből ki kell emelni, hogy nem voltak minden iskolára nézvést kötelező tantervek, azokat az egyes tanintézetek rektorai dolgozták ki, s az egyház hagyta jóvá. Az 1710-es években Bél Mátyás lett a líceum igazgatója, aki a többnyelvű közösségben a „hungarus öntudatú” mentalitást képviselte. Ezt a sajátosan rendies tudatot Európában ismeretlen, s egyedülálló kultúrtörténeti jelenségnek szokás mondani. Azt jelentette, hogy az állampolgári hovatartozás olyan erős *államtudatot* sugallt, amelyben a csoporttudat kialakulásában a nyelvek a közös állami összetartozáshoz képest alárendelt szerepet játszottak.⁶¹ Felső-Magyarországról – Eperjesről – Kazinczy is feljegyezte a *Pályám emlékezetében*, hogy milyen magától értetődő, bár differenciált is a nyelvi tarkaság. Száz évvel Schöpflin előtt Eperjest „nevezetessé teszi [...] hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók és tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül, és tótul minden...”.⁶² S bármennyit változott a nyelv szerepe, bármennyire domináns nemzettudat-képző elemmé vált is, a hungarus-tudat kisugárzása egészen a 20. század közepéig tapasztalható volt, a két világháború közti Pozsonyban is említik.

A protestáns tantervekben a 18. század végétől már kötelező nyelvvé emelték a magyart, s törekedtek rá, hogy a közép- és felsőiskolákban (2–6. osztályban, a mai értelemben vett középiskolában, illetve kétéves főtanodában) a latin helyét a magyar vegye át, ugyanakkor az elemi ismereteket még németül tanították. 1842-től szűnt meg végleg a latin nyelvű képzés, két évvel a magyar államnyelv bevezetése előtt, és indult el párhuzamosan a német, a szlovák és a magyar oktatás. A szlovák ág vált le, ők a biblikus cseh nyelvet használták, a németek pedig erősen tendáltak a magyarok felé.⁶³ Az 1842-es év fontos állomás volt az evangélikus tanügy történetében, ebben az évben jelent meg nyomtatásban az ún. zay-ugróci tanterv, aminek nyomán a felső-magyarországi protestáns iskolák magyar nyelvi tanszékeket állítottak fel, és a tantervekbe belekerült a magyar és az európai irodalom története is. (Ismeretes, hogy Greguss Mihály már időközönként ezelőtt is magyarul adta elő az általa tanított bölcsészeti tárgyakat.⁶⁴) A pozsonyi líceum azonban már ezt megelőzően közadakozásból létrehozta saját magyar nyelvi tanszékét, 1845-től pedig a felsőbb osztályokban minden tantárgyat magyarul tanítottak.⁶⁵ Schöpflin Aladár líceumba kerülése előtt iktatták a tanrendbe Toldy Ferenc kétkötetes munkáját, *A magyar nemzeti irodalom történetét* (1852). Schöpflin Aladár tanára, Albert József a pesti egyetemen Greguss Ágost, Toldy Ferenc előadásait hallgatta, és Kármán Mór pedagógiai elveit hirdette. Az ő közvetítésével vált ismertté Beöthy Zsolt felfogása is Schöpflin Aladár számára. Irodalomszemléletét ekként tehát a

61 BÍRÓ Ferenc, *Nyelv, „tudományok”, nemzet*, Holmi, 17(2005)/május, 582–583; HEISZLER Vilmos, *Soknyelvű ország multikulturális központja: Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán*, Budapesti Negyed, 2(1994)/2 (nyár), 5–22.

62 Idézi BÍRÓ, i. m., 583.

63 MÉSZÁROS András szíves közlése.

64 MÉSZÁROS András, *A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban a XIX. században*, Fórum: Társadalomtudományi Szemle [Somorja], 6(2004)/2, 9; FEHÉR Katalin, *Egy reformkori egyházi lap történetéhez*, MKsz, 120(2004), 390.

65 MÉSZÁROS, i. m., 10.

Toldy-féle nemzeti klasszicizmus és a Beöthy-féle pozitivizmus alakították, ha kevésbé tudatosan is még.⁶⁶

Schöpflin iskolaévei alatt, 1886-ban jelent meg az evangélikus középiskolák egységes, autonóm tanterve, az ún. Böhm-tanterv.⁶⁷ Ez a gimnáziumi oktatás legfőbb célját nem pusztán az „általános műveltség” megszerzésében határozza meg. A feladat

az értelmi erőnek oly mérvű kifejtése, hogy a tanuló önálló ítélésre szert tegyen, mely őt elsősorban az egyetemi tanulmányokra, azután pedig bármely tudományos foglalkozásra képesíti. [...] A gimnáziumi oktatás fő célja [...] nem befejezett rendszeres ismeret nyújtása egy tárgyban sem, hanem a tudományos lelkület megteremtése. Ezen lelkületnek pedig a tudományok alaptörvényeinek pontos és lehetőleg minden oldalú ismerete s az idealizmus iránti lelkes szeretet és ragaszkodás képezik alkotó mozzanatait. [...] képesíteni kell a tanulókat arra, hogy egyrészt az igazi és hamis ideál közt különbséget tehessen, másrészt az eszközöket ismerje, melyekkel e célokat megvalósíthassa. [...] Amennyiben mindezeket embertársainkkal való szövetkezésünk útján kell elérnünk, annyiban szükséges a fő közlekedési eszköznek, az anyanyelvnek és más modern nyelveknek pontos kezelése.⁶⁸

Az idézet három lényeges eleme az önálló *ítélőerő*, az *idealizmus* és a *nyelvek* (anyanyelv és modern nyelvek) megszerzése, ismerete, birtoklása, használata. Leckekönyve szerint Schöpflin Aladárt az 1890. június 16-án nyert érettségi bizonyítvány⁶⁹ alapján iktatták a „teológiai akadémia” anyagkönyvébe mint nyilvános rendes hallgatót, a végzés időpontja ugyanezen dokumentum szerint 1894. szeptember 7.⁷⁰ Neves tanárok tanították. Az akadémia igazgatója Schneller István volt, aki Halléban és Berlinben hallgatott teológiát.⁷¹ Schneller vallás- és neveléstörténetet, német nyelvet tanított Schöpflin Aladárnak. Nevesebb tanárai között volt Pukánszky Béla (héber nyelv, zoltármagyarázat, neveléstörténet, ótestamentumi egzegézis, bölcsészettörténet), Masznyik Endre (egyházi dogmatika), Csecsetka [Čečetka] Sámuel (ókori és középkori egyháztörténet), Vasskó Gyula (apostolok cselekedetei), Stromp László (újszövetségi hermeneutika) és Trshtyenzsky Ferenc (homiletika). Két szemeszteren át hallgatott „bibliai tót nyelvet”, azaz tudott régies-egyházias szlovákul is (a már tőle említett „népi szlovák” mellett).

66 Uo., 15.

67 Böhm Károly (1846–1911), filozófus, akadémikus. 1870-től a pozsonyi evangélikus líceum tanára volt, majd a budapesti evangélikus gimnázium tanára és igazgatója lett. 1881-ben ő alapította a Magyar Philosophiai Szemlét.

68 SZELÉNYI Ödön, *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig: különös tekintettel a középiskolákra*, Pozsony, Wigand, 1917, 149–150.

69 Érettségi bizonyítvány 207/1890. OSZK, Schöpflin Aladár és [ifj.] Schöpflin Gyula (1910–2004) hagyatéka, Fond 436.

70 Theológiai Akadémiai leckekönyv, OSZK, uo., Fond 436.

71 Schneller István (1847–1939), eperjesi teológiai tanár volt, onnan került Pozsonyba 1877-ben. 1895-ig állt az akadémia élén, majd a kolozsvári egyetemen a neveléstudomány tanára lett. Erdély elcsatolása után Budapestre költözött. 1913-ban az MTA levelező tagjává választották.

Beszédes azonban tanárainak neve. A líceumi értesítők és akadémiai évkönyvek⁷² tudósítanak a líceum növendékeinek nemzetiségi hovatartozásáról is. Az 1882/83-as tanévben az I-VIII. osztályok tanulói között 188 volt a magyar, 110 a német, 34 a szlovák, 7 a román, 2 pedig szerb nemzetiségű.⁷³ Egyértelmű volt tehát – szemben a város lakosságánál tapasztalt arányokkal – a *magyar dominancia*.

Nem az egyetlen középiskola volt az evangélikus líceum, rajta kívül volt még kettő: a királyi katolikus főgimnázium és a reáliskola. A „realisták” többnyire német ajkú polgárfiúk voltak, sajátos jegyük a többiek szemében az volt, hogy nem tanultak latint, s ezért a másik két iskola növendékei le is nézték őket. „Olyan nagyon mi sem tanultunk – írja a középiskolára visszatekintő Schöpflin –, de a latin-tanulást valami megkülönböztető, úri dolognak éreztük. Talán a régi rendi világból maradt meg ez az érzés, akkorból, mikor a latin-tudás a nemes ember megkülönböztető jele volt...”⁷⁴

A kisiskolás Schöpflin Aladár tízévesen került a líceumba, s ott nyolc évet töltött el, majd lépett elő teológushallgatóvá. A líceumi tanulók tarka társaságáról számol be egy késői emlékezésében, mely jól jelzi, hogy nemcsak regionális hatóköre volt a tanintézetnek.

A pozsonyi líceista az iskolában megismerhette az összes magyarországi embertípusokat, dunántúli magyarokat, alföldieket, bácskai és tolnai németeket, felvidéki tótokat. Erdélyből is volt mindig egypár fiú, egy régi ösztöndíj-alapítvány odavonzott néhány görögkeleti szerb és román gyereket is, minduntalan akadt köztük máramarosi ruszin fiú is. Két osztálytársam, testvérek, Mexicóban született – erre mindfelett büszkék voltunk.⁷⁵

„Faluról jött, gyáva, új kis diák”-ként emlékszik magára, akibe egész környezete egész kicsi kora óta sugározta a tekintélytiszteletet, s akit éppen az iskola ingatott meg ebben. Jelentékeny publikációs eredményei vannak a pozsonyi líceum és a teológia tanárainak, munkásságukban mégis van valami, ami szomorúságra, sajnálatra méltó is. Schöpflin 1910-ben a Nyugatban idézte fel egyik középiskolai tanára, Kámory Sámuel tragédiáját. Kámory nagy ambícióval tért haza a német egyeteméről, s ahelyett, hogy

72 A pozsonyi ágostai hitvallású evang. Lyceum értesítői, ill. A magyarhoni ág. hitv. ev. keresztyén egyház egyetemes Theológiai Akadémiájának évkönyvei az egyes tanévekre.

73 FUKÁRI, *Egy régi alma mater...*, i. m., 37. A szlovák diákok alacsony száma miatt az 1870-es évektől szlovák önképzőkör nem is működött már az iskolában, de az iskolai ünnepélyeken egészen a századfordulóig szlovákul is hangzottak el versek, beszédek. Fukári további adatai (uo., 35-36) tájékoztatnak a növendékek társadalmi státuszáról is, a családfenntartó szülő foglalkozása alapján. Ugyancsak az 1882/83-as tanévre vonatkozó adatok szerint a 359-es összeírásból 174 diák édesapja volt értelmiségi foglalkozású, 70-é önálló őstermelő, 86-é iparos és kereskedő, 17-é magántisztviselő, 12-é pedig „személyes szolgálatot tevő”. Schöpflin Aladárt nem tudjuk besorolni a megadott kategóriákba. A diákság felekezeti hovatartozását is rögzítik az évkönyvek, ezek szerint a hivatkozott tanévben 204 evangélikus, 55 helvét, 48 katolikus, 9 görögkeleti és 25 „mózesvallású” gimnazista tanult az intézményben.

74 SCHÖPFLIN, *Ahol gyermek voltam...*, i. m., 3.

75 Uo.

beváltotta volna terveit, nevetséges, grafomán megátalkodottsággal fogott nagyarányú nyelvtudományi munkákba. Lefordította a Bibliát és a Koránt, 9000 íves (!) latin–arab szótárt szerkesztett.⁷⁶ Ballagi Mór azonban megbírálta munkásságát, és bár ezzel a tudományos nyilvánosság számára nevetségessé vált, a tanár igyekezete nem lett kevesebb. Kámory a gyerekek szemében is komikus volt, az óráin nem tudott fegyelmet tartani, azok rendre botrányba fulladtak, s közismert volt, hogy az órákról kimenekült az őt kigúnyoló, fegyelmezetlen fiúk gyülekezetéből. Egy ilyen alkalommal látta meg őt az első osztályos Schöpflin, s elcsodálkozott: „hát lehet a diáknak óra alatt, a tanár előtt így rendetlenkedni! A tekintély fogalma, melyet egész környezetem belém szuggerált egész kicsi korom óta, elkezdett inogni és vele az az egész kép, melyet buta kis gyerekeszemmel egész világról: az iskoláról alkottam. A tanár, aki addig sérthetetlen, megközelíthetetlen szentség volt előttem, egyszerre alázuhant szememben s feltámadt vele szemben a kétség, a kritika, a bizalmatlanság”.⁷⁷ A személyes történetben van általánosítás is, a történet

érdekes annyiban, hogy nem állt egyedül a régi magyar világban. Két-három emberöltő előtt bőven teremtek a magyar protestáns iskolák körül a fajtájából való alakok. Nem mind olyan hóbortosak, mint ő, de sokban hozzá hasonlók. Külföldről hazajött öreg diákok, akik teletölték fejüket mindenféle félig megemésztett tudással, aztán szellemi dispepsiában éltek le életüket. Amit alkottak, levegőbe való kapkodása olyan embereknek, akik egy pillanatra megfürödtek egy nagy kultúrában, aztán idehaza elvesztettek vele minden kontaktust s bogaras délibáb-kergetők lettek [...]. Nem szabad csupán csak a nevetségeset látni bennük, hanem meg kell látni a meghatót is: a tehetetlen küzdelmet az eszközök fogyatékoságai ellen, a roppant szellemi erőfeszítéseket, amelyekben életük elégett, a tudomány szertelen szeretetét, amely őket eltöltötte. Tudományos múltunk tele van az ily módon elvészettek holttesteivel.⁷⁸

Ez az 1880/90-es évekről szóló 1910-es szöveg rávilágít a századfordulót megelőző szellemi pangásra még egy olyan elit közegeben is, mint a pozsonyi líceum és teológiai akadémia. Arra, amit Schöpflin tanulmányai egész sorában, végül 1937-es irodalomtörténetében is felidéz. Ez utóbbiban Osvát Ernőre hivatkozva említi Szinnyei „nagy irodalmi hullajegyzékét”, a sok félbemaradt tehetség bibliográfiai lajstromát. S egy érdekes képzőművészeti hasonlatot is hoz „Magyarország a teremtésnek [...] vázlatkönyvé”-t bemutatva. Ez olyan, mint „egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, emberrészletekkel, à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket, a körülmények nyomása és valami zsidbasztó varázslat megkötik őket”.⁷⁹ Ugyanitt Schöpflin elősorolja a századelő néhány lapját, a

76 Kámoryról tárgyilagosan: BOTTYÁN János, *A magyar Biblia évszázadai*, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1982, 100–102. Korán-fordítása kiadatlan, az elképzelhetetlen terjedelmű szótárról a szakirodalom nem tud. Itt köszönöm meg a Szőrényi Lászlótól kapott támpontokat, adatokat.

77 SCHÖPFLIN Aladár, *Egy magyar tudós a régi világból*, Nyugat, 1910, 1632.

78 Uo.

79 SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Grill Károly, 1937, 107.

Figyelőt, a Szerdát, a Budapesti Naplót, mint amelyek a modernség megteremtésének előfutárai voltak, s Osvátot nevezi a nagy „felszabadítónak”, aki a tehetségeket az imént olyan plasztikusan megrajzolt „márványmegkötöttségükből” életre keltette.⁸⁰ A Nyugat indulása idején még nem látszott ilyen tisztán ez a fordulat, ekkor foglalt teret az irodalmi modernség egyelőre a folyóiratokban – az oktatásban pedig még nagyon sokáig nem.

Schöpflin Aladár első saját komoly irodalmi élménye a gyorsíróverseny⁸¹ jutalmául kapott Petőfi-kötet volt, amellyel a harmadikos diák elvonult a Duna-ligetbe. Az állítás önmagán túlmutató üzenete, hogy tehát otthon nemigen volt könyv.⁸² Van erre nézvést is vallomásunk tőle. Egy körkérdésre válaszolva idézi fel korai lehetőségeit, hozzáféréseit az irodalomhoz. „Legelső olvasmányom 7–8 éves koromban Jósika *Csehek Magyarországon* című regénye volt, majd a Vasárnapi Ujság néhány régi évfolyama és Tóth Kálmán éleclapjának, a Bolond Miskanak néhány kötete – azok a könyvek, melyek falusi házunkban megvoltak.”⁸³ Ezeket az olvasmányokat túl korainak és zavaros benyomást tevőknek mondja. Aztán jött a jutalomkötet, Petőfi:

Ez az olvasás döntötte el a kis fiú sorsát. Ekkor nyílt meg előtte egy új világ: a költészet, ekkor vette észre először, hogy a vers nem csupán olvasókönyvi tanulnivaló, hanem valami szép dolog, amitől könnybe lábad az ember szeme, piros vagy sápadt lesz az arca, ami fojtogatja a torkát, vagy rózsaszírmokat peregget szép lassan, lágyan a szívére. Ed-dig is olvasott egy csomó verset, könyv nélkül tudta a Regét a csodaszarvasról, a Füstbe ment terv-et, a Hadnagy uram-ot, de csak úgy olvasta mint a Találmányok könyvé-t, s úgy tanulta, mint a latin grammatikát. Nem csengett a fülébe a nyelv dallama, a gondolatok ritmusa nem játszott fejetlen kis lelkével és kevésvérű szíve nem dobant a vers ütemére. Ezen a napon először.⁸⁴

Ekkortól egy ideig Petőfi módjára nézte a környezetét, gondolkodott a világról, egy volt vele. Aztán megjöttek az újabb költők: Arany, Shakespeare, Goethe, Heine, Byron, „de mind csak látogatásokat tettek (az ajtót Petőfi nyitotta nekik), s hagytak magukból valamit, ki többet, ki kevesebbet a fölserdülő ifjú lelkében, de egy sem olvadt bele egészen, mint Petőfi”. Aztán észrevette az istenített költő hibáit, „megjött a nagy, vívódó harc”, a „lihegő birkózás” vele, az „első” költővel.

80 Uo.

81 A gyorsírás is tantárgy volt. A pozsonyi születésű Dohnányi Ernő (1877) édesapja, a katolikus gimnázium polihisztor, mert zenét is szerző fizika-matematika tanára is adott ki gyorsírás tankönyvet 1873-ban Budapesten. KUMLIK Emil, *Dohnányi Frigyes (1843–1909): Egy magyar gyorsíró élete és munkássága*, Bp., Gyorsírási Ügyek M. Kir. Kormánybiztossága, 1937.

82 A műveltséghez való hozzáférés esélye tekintetében tehát élesen különbözött a közismert nyugatos példák, hogy csak egyet említsünk, a felső középosztályból származó Kosztolányi lehetőségeitől. Lásd pl. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram, 2010, 20–21.

83 Schöpflin Aladár önmagáról = KÖHALMI Béla, *Könyvek könyve: 87 magyar író, tudós, művészeti, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól*, Bp., Lantos, 1918.

84 SCHÖPFLIN Aladár, *Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz*, Nyugat, 1909/6. Lásd még Uő, *A fiatalság költője* = Uő, *Írók, könyvek, emlékek*, Bp., Franklin-Társulat, [1922 után, 1925²].

A líceum következő, IV. osztályos tananyagát *egyetlen* könyv képezte, Lehr Albertnek az akadémia nagydíjával kitüntetett nagy Toldi-kommentárja, a *Toldi: költői elbeszélés*.⁸⁵ A Petőfi-élményre tehát intenzív Arany János-élmény következett. Schöpflin ugyan nem írja le sehol, hogy Arany elementáris hatással lett volna rá, de tudható, mély nyomot hagytak benne Arany életrajzi körülményei, a vidéki mozdulatlan állandóság, az ambíciók érvényre jutásának nehézségei. A Nyugat Arany-émlékszámában megjelent írása a 19. század elejének bemutatásakor megidézi a 19. század végének változásra váró közérzetét is. Nagyszalontáról, az alföldi városról szól Schöpflin, de talán saját élményét, felvidéki kisvilágának mentalitását is beleszővi, amelyből ő tragédiával-szerencsével, a Pozsonyba kerüléssel kiszabadult.

Ugyanazok az egyszerű gondolatok foglalkoztatják [az ott lakókat], ugyanazokkal a szavakkal fejezik ki, alig lehet dolog, amiben véleményeltérés támad közöttük, hacsak nem valami anyagi érdek-összeütközés, szomszédi perpatvar. Életmódjuk, foglalkozásuk, érdeklődésük szűk köre ugyanaz, ami apáiké, dédapáiké volt, – a törökök kiverése óta itt nem változott semmi az emberek belsejében, nem támadt új gondolat, a világnak a reformációkor kialakult szemlélete változatlan érvényben maradt. Szinte fölösleges volt itt az embereknek a gondolkodás, hiszen mindent, amin az embernek gondolkodni kell, készen kaptak az ősök örökségéből. [...] Az emberek jól érezték magukat ebben a kényelmesen egyforma életben, amely minden igényüket kielégíti s amelyben minden nemzedék híven megismétli, amit az előttevalók csináltak, mindenki azt érzi az élet egyedülvaló lehetőségének, ami itt folyik, senkinek eszébe sem jut mást, többet, jobbat, változatosabbat kívánni. [...] Az egymással való érintkezés is ősi módon megállapított formák között folyik: hajszálnyi pontosan meg van állapítva a hang, melyen az egymáshoz valók egymással s a tőlük különbözőkkel beszélnek, a módos gazdának a hangján, a szóhasználatán, a mozdulatain meg lehet ismerni, magához hasonlóval beszél-e vagy zsellérrel, avagy béressel, mesteremberrel-e vagy úrral. Uniformisra van berendezve az életmód is: mindenki gazdálkodásból él, tehát ugyanabban az időpontban mindenki nagyon ugyanazt a dolgot végzi, mindenkinek ugyanaz az érdeke, ugyanazok az örömei, ugyanazok az életigényei, különbség csak abban van, hogy az egyik jobban ki tudja elégíteni ez igényeket, a másik kevésbé.⁸⁶

Ezek már a fővárosban élő, középkorú ember szavai. A líceista még nem érezte ezeket a visszahúzó, bénító körülményeket. Schöpflin Aladár, majd Géza öccse is kiváló tanulók voltak, az évkönyvek – rövidesen idézendő – tanúsága szerint. Schöpflin Aladár az osztályfőnökének, az iskola későbbi rektorának, Markusovszky Sámuelnek

85 ARANY János, *Toldi – költői elbeszélés*, Iskolák számára nyelvi jegyzetekkel ellátta LEHR Albert, Bp., Franklin, 1880 (Jeges Írók Iskolai Tára, 11). A könyvnek 1922-ben jelent meg 14. kiadása, ekkor már Schöpflin, az irodalmi vezető közreműködésével. A Franklin volt a korszak legnagyobb tankönyvkiadója, lásd RÉVAY József, SCHÖPFLIN Aladár, *Egy könyvkiadó regénye*, Bp., Franklin-Társulat, 1938, 55, 76.

86 SCHÖPFLIN Aladár, *A fiatal Arany*, Nyugat, 1917/5 (márc. 1.), 425.

volt könyvtári segédőre.⁸⁷ A könyvekkel való szoros fizikai kapcsolat jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Mindkét fiú ösztöndíjas volt, segélyekben részesültek és több pályadíjat is nyertek.⁸⁸ Schöpflin Aladár líceista munkáinak címe is rendelkezésünkre áll: *Arany János Toldijában talált szóképek*, állt az egyik dolgozat élén (láttuk, az elbeszélő költeménnyel egész évet foglalkozott az iskola). Egy másik munka címe: *Murány megvétele Gyöngyössy-, Arany-, Petőfi s Tompánál*. Írt díjazott dolgozatot *Vörösmarty lyrai költeményei tárgy és műfajok szerint csoportosítva, vonatkoztatással a költő egyéni élményeire és a kor viszonyaira* címmel is. Ez utóbbi dolgozat – noha a szövegét nem ismerjük – sejteti a későbbi tudatos tanulmányíró és kritikus legjellemzőbb vonását, a *szociologikus irodalomszemlélet* alkalmazását. Az 1887/88-as tanévben írott Toldi-dolgozatért 25 forint jutalmat kapott, a *Murány megvétele*-ért hetedosztályosként 50 forintot. Az értesítőben a neve mellett „pd.”, azaz pályadíjas jelzés szerepel. 1889-ben a líceum jótévőinek emlékére rendezett szokásos évi ünnepségre ódát írt és adott elő Schöpflin Aladár, s ő tartotta a végzősök nevében a megnyitó beszédet is. Az 1890. május 27-én rendezett ünnepségen a nyolcadikos diák alkalmi ódáját szavalják. Ekkorról van első adatunk arra nézve, hogy az iskolai pályázatokon túlmenően is írt. Ugyancsak nyolcadikos növendékként mint főjegyző Schöpflin vezette az irodalmi önképzőkört, amelynek 149 tagja volt, a tanévben 25 ülést tartott, ezeken 69 tag szerepelt önálló munkákkal, bírálatokkal és szavazatokkal. A körnek jelentékeny saját könyvtára is volt, 2520 kötettel.

De mielőtt a középiskola idealizálásának látszatába esnénk, idézzünk egy Móricz Zsigmondról írott tanulmányából, amelybe saját élményét is beleszővi. A vidéki protosztáns középiskolák élete, írja Schöpflin, tipikusan egyforma. „Töltöttem én is zajos estét olyan füsttől, kályhagőzttől vastag levegőjű diákszobában, mint a Móricz Zsigmond diákjai, [...] állottam én is vacogó fogakkal, csukladozó térddel, konok, sápadt félelemmel a vallató tanár előtt, láttam, s a magam bőrén tapasztaltam én is a rosszindulatnak, a gyermeklélekről fogalommal sem bíró korlátoltságnak, a lelkiismeretlenségnek kiáltó példáit.”⁸⁹ Csakhogy ebből mégsem a rossz maradt meg számára, benne „nem ébred Móricz Zsigmond haragja, nem lázad semmi indulat: inkább komikus színben látom a visszaemlékezésen keresztül, mindezt és végeredményben megmozdul bennem az a

87 Markusovszky Sámuel (1851–1913), történész. Megírta a pozsonyi evangélikus líceum történetét (1896, Wigand K.), Bél Mátyásról pedig – akinek kézíratait a teológián őrizték – monográfiát írt.

88 A Schöpflin Aladár-ra vonatkozó adatok: 1886-ban Gero-féle [I] jutalomdíjban részesült (*A pozsonyi ágostai hitvallás evang. Lycum Értesítője az 1885/86-diki tanévről*, Pozsony, Wigand, 1886), a következő évben a pozsonyi tisztviselő egyesület segélyező osztálya részesítette 30 forint támogatásban (az 1886/87. tanév értesítője), 6. osztályban Káldy-féle pályadíjat, 25 forintot kapott *Az Arany János Toldi-jában talált szóképek* c. dolgozatért, s az említett segélyező osztálytól 40 forintot. 7. osztályban (1888/89-es tanév) messze több támogatást és jutalmat kapott, mint amennyi a kötelezően befizetendő pénz (iratkozási díj, tandíj és az értesítő ára, összesen 32.50 forint) volt. Ezzel állt szemben 40 forint az osztrák–magyar tisztviselői egylettől, a Jurenák-féle jutalom, 10 forint és a Káldy Miklós-féle 50 forintos pályadíj. Érettségizőként komoly megbecsülésben és támogatásban volt része: 38 forintot kapott Teleky-Róth Johanna-ösztöndíjként, egyedül részesült 100 forintos Fekete János-féle ösztöndíjban, és mellé nyert még egy 50 forintos jutalmat is Vörösmarty-dolgozatáért.

89 SCHÖPFLIN Aladár, *Magyar írók: Irodalmi arcképek és tollrajzok*, Bp., A Nyugat folyóirat kiadása, 1919, 87.

szeretet és gyöngédség, amellyel gondolatom bevon mindent, ami szomorú és kínlódo gyermek- és fiatalkoromhoz tartozik”.⁹⁰

Az evangélikus teológia évei következtek. Az akadémiai értesítő fontos adatokat közöl a hallgatóság összetételéről. A négy évfolyam 36 hallgatója közül 19-en beszéltek mindhárom nyelven (magyarul, németül és tótul [sic!]), magyarul és németül 6-an, magyarul és tótul 8-an, s 1–1 olyan hallgató volt, aki a magyar és német mellett svédül, illetve franciául is tudott.⁹¹ Schöpflin Aladár a Teleky-Róth Johanna-féle és a Graeven-féle ösztöndíjakban részesült, elsőévesként két ünnepi szereplése volt: Luther emlékére írt és szavalt ünnepi ódát a reformáció napján, s a március 15-ei megemlékezésen ugyancsak egy saját ünnepi versezettel vett részt. A következő tanévben az előző évi segítség mellett Zay-ösztöndíjat is megítéltek számára. Ez utóbbi feltétele a vagyontalanság, a jó erkölcs és a szorgalom volt.

Az évkönyvek szerint mint teológushallgató, Schöpflin Aladár rendszeresen dolgozott a Gondolat című evangélikus havi folyóiratba.⁹² A középiskolában Kvačala János tanította németre Schöpflint, teológushallgatóként pedig Kvačalának Bisterfeld János Henrikről [Johann Heinrich Bisterfeld – Sz. Á.] írt alapvető tanulmányát is ismertetete a lapban. (Kvačalát mint vendégtanárt ekkor is hallgatta: a 17. századi pedagógiai megújulásról adott elő a teológián.) Ugyancsak tudható a leckekönyvből és az évkönyvekből, hogy Schneller István filozófiai szemináriumán Morus Tamás utópiájának és Platón Államának értelmezésével és elemzésével is eltöltöttek egy teljes szemesztert. Ebből fakad a Schöpflin Aladár bővülő érdeklődési körét is mutató másik izgalmas Gondolat-publikáció, melyet Edward Bellamy – utóbb – *Visszapillantás a 2000-ből 1887-dik évre* címmel megjelent utópikus államregényéről írt.⁹³ A regényt közvetítőnyelven, német fordításban és kiadásban olvasta. Az írásból sejthető, hogy Schöpflinben van hajlandóság az önálló gondolkodásra, határozottan nyitott az ideológiai kérdések iránt, sőt, a politikai aktualitásokra is, nem véletlen, hogy bő évtized múltán a Huszadik Század szerzői közösségében találjuk. Írása bevezetőjében Schöpflin „a *sociális kérdés*”-ről értekezik, melyet „a tőke és munka közti napról napra növekvő ellentét szült”, s tárgyyszerűen megállapítja, hogy ipari állapotaink fejletlensége miatt nem vagyunk érintettek az ellentét következményeiben. „A socialismus [...] hydrafefe” nálunk azért jelenik meg, mert „egyes bujtogatók csábító fordulatot ígérő lázításokat” végeznek. A hazánkban tapasztalható zavargások sem olyan jelentékenyek. Hozzáfűzi még – az iskola intencióinak is megfelelően –, hogy a munkások eszközei nem helyeselhethők. Ugyanebben az évben (fordítások mellett) egy erősen jelképesnek értelmezhető saját

90 Uo.

91 *A magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház Theologiai Akadémiájának Értesítője 1890–1891*, 30.

92 Gondolat: 1875-ben indult, 1895-ig működött „theologiai s philosophiai folyóirat”, szerkesztője Korbuly Géza volt, kiadója az Ág. hitv. Ev. Theol. Magyar Kör.

93 SCHÖPFLIN Aladár, *A jövő század eszménye egy sociálphilosophiai regényben*, Gondolat, 12(1892)/nov., 70–75. Edward Bellamy (1850–1898), amerikai író, szocialista gondolkodó, politikus. A szocializmust propagáló regénye – *Looking Backward, 2000–1887*, [Boston:], Houghton, Mifflin and Company, 1888 –, melyet szerzője „irodalmi fantáziá”-nak, a „szociális boldogság tündérmeséjé”-nek nevezett, a korban igen híres volt, angolul egymillió példányban kelt el.

verssel is jelentkezett. A vers az elhivatottságról szól, arról a felnőttiséget megelőlegező vágyról, hogy ő is legyen valaki.

Itt állok a parton,
Előttem az élet vad folyama zúg el...
Most a parton állok,
De bejutok én is az árba idővel.⁹⁴

A személyes emlék még egy versen átüt, a családi imakönyvbe felírt holtak érzelmes-meghatott felidézésekor.⁹⁵ Egyéb alkalmi költeményei – többnyire illendő vallási *ódák* – penzumok, stílusimitációk, iskolás utánzások.

1892 júniusában Schöpflin Aladár megbukott a lelkészi alapvizsgán, azt csak szeptemberben sikerült elégségesre abszolválnia. Ez az adat kiegészíti, amit egy késői interjújában diszkréten elhallgatott, s csak a teológiától való távolodását jelzi: „minél inkább közeledtem a végéhez, annál jobban húzódoztam attól, hogy pap legyek. A negyedik évet még becsülettel leszolgáltam [...] és beiratkoztam a pesti egyetemre filozopternek. A múzsa persze itt sem hagyott békén, s a Vasárnapi Ujság hébe-hóba közölte is egy-egy versemet”.⁹⁶ Az önadat kiegészítésre szorul. A bukással elvesztette ösztöndíját, s hogy a főiskola négy évét befejezhesse, bevételre volt szüksége a családnak, különösen, hogy Schöpflin Aladárnak volt még két ifjabb testvére: az iskolai lépcsőkön őt mindenben követő, hat esztendővel fiatalabb öccse, Géza, illetve Ida húga. Az nem fért volna bele a családi mintába, igényességbe, hogy félbehagyja az iskolát, s így maga teremtette elő az ahhoz szükséges anyagiakat. Kereső foglalkozás után nézett, s minthogy „híre” volt a helyi értelmiségi körökben, talált is: újságíró lett. Ám azzal, hogy leszerepelt mint lehetséges jövőendő lelkész, nem veszett el iskolai tekintélye. A *reformáció ünnepe* című, korábbi díjnyertes ódáját nemcsak Pozsonyban, de Eperjesen és Sopronban is rendszeresen előadták az október 31-ei ünnepségeken.⁹⁷ Továbbá azt is elárulják a folyóiratszámok, hogy 1894 márciusában egy társával Schöpflin Aladár képviselte a pozsonyi teológushallgatókat az Országos Diákkongresszus alakuló ülésén Kolozsvárott.⁹⁸ Ez volt első nagyobb utazása.

A fiatal újságíró

Schöpflin Aladár a Pozsonyban megjelenő kormánypárti Nyugatmagyarországi Híradó *belmunkatársa* lett. Ezzel a városban való mozgása is kibővült. Családjával a líceum és a teológia közvetlen közelében laktak, az Apáca-pálya utca egy földszintes házá-

94 Gondolat, 12(1890–1891), 148–149.

95 Gondolat, 13(1891–1892), 219–222.

96 SCHÖPFLIN Aladár, *Elszakíthatatlan kötelékek fűznek a rádióhoz – vallja Schöpflin Aladár* [Interjú Schöpflin 75. születésnapja alkalmából], Magyar Rádió, 1947/39, 5.

97 Gondolat, 14(1892–1893), 87–88.

98 Gondolat, 15(1893–1894), 207.

ban,⁹⁹ a napi kötelező teendők, az iskolák látogatása szűk százméteres sugarú körnél nem kívánt többet. Már idézett visszaemlékezésében írja, hogy „a városba bemenni ka-landszamba ment”. A Híradóhoz kerülése egyet jelentett a történelmi belváros, az egykor fallal körülvett középkori Pozsony történelmi épületei közeli megismerésével, ettől fogva naponta járt át a Szent Mihály kapun, a Lőrinc kapu utcai szerkesztőségbe menet. 1922-ben megjelent (önéletrajzi?) regényében, a vidéki korrepetálásra utazó teológushallgató élményében Schöpflin topográfiai pontossággal leírja a teológia és lakóhelye világát és annak erkölcsét. A keskeny Apáca-pálya utca egyik ablakában folyton-folyvást ott „inspekciózott” két „hervadásnak indult fiatalság”, akiknek „állandó figyelmének tárgya [...] az utca erkölcsének ellenőrzése volt”.¹⁰⁰ Ugyanitt olvashatjuk, hogy a teológiai akadémia egyik (sőt egyetlen, mert közelben lakó) hallgatója a szünidőben is bejárt az épületbe, ahol a pedellus kikészítette számára az előző napi újságokat, a Pesti Hírlapot és a Budapesti Hírlapot. A fiatal *úr* figyelmét Mikszáth Kálmán országgyűlési tudósításai, Kaas Ivor vezércikkei és Herczeg Ferenc tárcái kötötték le. Mossóczy-Schöpflin tehát elevenen érdeklődött a sajtó iránt, naponta olvasta is azt. Nem volt tehát érdeklődési előzmény nélkül a Nyugatmagyarországi Híradóhoz kerülése.

A lapot Vutkovich Sándor alapította. Vutkovich a katolikus főgimnázium, majd a Pozsonyi Királyi Akadémia tanára, városszerte tisztelt közéleti személyiség volt.¹⁰¹ Schöpflin Aladár számára minden bizonnyal az addig látott legformátumosabb ember. 1874-ben ő alapította a Toldy-kört, melynek elnökeként is tekintélyt szerzett. Szükséges elidőznünk a Toldy-körnél még akkor is, ha Schöpflin mindössze egy ízben kerül ott említésre mint pályadíjas. Az *Új magyar irodalmi lexikon* a Toldy-kört egyszerűen elintézi a „konzervatív” jelzővel.¹⁰² Konzervativizmusa ugyan tény, ám ennél jóval többet érdemel. Létrehozásában nagy szerepet játszott az ott élő magyar értelmiség, a „színmagyar hazafiak” idegenség érzete: „E városnak mi, és e város nekünk – [...] idegen volt soká, igen soká! Az ébresztő – ki merem mondani, mert láttam a csodát – a Toldy-kör vala.”¹⁰³ Ezt az elragadtatott visszaemlékezést Masznyik Endre, Schöpflin Aladár egykori tanára írta. A kört változatos módokon nevezték: mondták „a nemzeti ügy társadalmi letéteményesének”, „a magyar nemzeti műveltség, a magyar nyelv, irodalom, művészet és társas élet szentséges oltárának”¹⁰⁴ és Pozsony „kétségtelenül legnagyobb erkölcsi szövetkezetének”.¹⁰⁵ A kör jellemzésekor minden alkalommal kiemelték a város fekvését, Pozsonyt „Porta Hunga-

99 Schöpflin egy írásában említi lakóhelyüket, pontos házszámmal: *Pozsony, 1930 november*, Prágai Magyar Hírlap, 1930. dec. 25., 8.

100 SCHÖPFLIN Aladár, *Mossóczy Pál szép nyara*, Bp., Franklin, 1922, 4–5.

101 Megemlítjük, hogy Vutkovich *Magyar írók névtára* címmel bibliográfiai gyűjteményt jelentetett meg (1876), foglalkozott a drámaíró Goethével (1870), Petőfi Sándor életével (1883), Jósika Miklóssal (1883), foglalkoztatták a magyartalanságok, a nyelvi kifejezésmódok stb.

102 *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000, 3, 2099. A T. L. monogram mögött a felvidéki Turczel Lajos áll.

103 MASZNYIK Endre, *A „pozsonyi Toldy-kör” hivatásáról*, különlenyomat a Nyugatmagyarországi Híradó 253. számából, Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1905, 4, 5.

104 *Uo.*

105 *A „pozsonyi Toldy-kör” harmincéves története*, szerk. KUMLIK Emil, Pozsony, A Nyugatmagyarországi Híradó kiadása, 1904.

ricá”-nak nevezve, s hogy a város „nyugat felől a magyar dicsőség első hirdetője”.¹⁰⁶ (Ma már Pozsony része Dévény, Ady Endre óta a magyar költészet szimbolikus helye, a modernség felé nyitott nyugati kapu, várának tetején egykor büszke milleniumi emlékmű magasodott.) De itt nem álltak meg a Toldy-kör pártfogói, hirdették, hogy „a magyar nemzetnek e földön öröklött joga van”, noha „a mi szellemi tőkénket következetesen és teljesen ignorálják mindég és mindenütt”.¹⁰⁷ A visszaemlékezések a 20. század elején születtek, de jól érzékeltetik, hogy Schöpflin milyen erős nacionalista magyar közérzület idején kezdte pályáját. Nálunk a nacionalizmus második („többedik”) fellobbanása a kiegyezés utáni időszakra esik, amikor Magyarország foggal-körömmel ragaszkodott a *dualista* berendezkedéshez, annak minden lehetséges távlatos bővítési gondolatának elvetésével. A Nyugatmagyarországi Híradó a Monarchia elkötelezett híve, Ferenc József koronázási évfordulóját különszámmal, vezércikkekkel köszönti, és részletesen hirdeti *A magyar nemzet lojalitása költészetében* című gyűjteményt. Két évvel később azonban ennél jóval több külön híradással, melléklettel búcsúztatja Kossuth Lajost.¹⁰⁸

Kossuthnál meg kell állnunk: az evangélikus Gondolat az 1893/94-es tanév májusi számában Schöpflin egy hosszú írást tett közzé *Kossuth Lajos a magyar nép érzelmvilágában* címmel.¹⁰⁹ A teológián rendezett emlékünnepeken felolvasott eszmefuttatás érdemes volna a kultusz kutatás figyelmére is.

A Toldy-kör körül bőven találunk példát harcos definíciókra (pl. a kör „a magyarság főhadiszállása”), de mérsékeltebb fogalmazásra is: a Toldy-kör „az *asszimiláció* helye a jóindulatú *idegenajku* elemek” számára, célja „a magyar nyelvnek Pozsonyban, hazánk nyugati felvidékének e központjában való céltudatos, erélyes, lankadást nem engedő törekvéssel, de egyszersmind tapintattal, szeretettel, és az ez idő szerint még németajkú lakosok jogos érzékenységének kímélése mellett való terjesztése”.¹¹⁰ A Toldy-kör külön nyelvtanfolyam-szervező bizottságot működtetett, Masznyik Endre működésénél külön feltünteteti a lexikon, hogy 22 tanfolyam szervezője volt. Az imént nemzeti robotosként és a nemzeti gondolat élharcosaként¹¹¹ feltüntetett Vutkovich Sándor ugyanakkor *liberális* újságot vitt, az iménti magasztos, patetikus vagy elszánt hang szinte teljesen hiányzik a lapból. A látszat szerint „két” Vutkovich működött, az erős érzelmi közelítést a kifejezetten magyar közösségen belüli események számára tartotta fenn. Rendszeres szerzője volt a lapnak Schulpe György, aki néhány évvel Schöpflin előtt végzett az evangélikusoknál, s a legliberálisabb gondolkodású szerző ezekben az években. Schulpe kezdeményezésére készült el 700 korszerű munkáslakás Pozsonyban, saját jövedelmét is felhasználta ezek létrehozására. Ha Schöpflin szociális érzékenysé-

106 MASZNYIK, *i. m.*, 4, 11.

107 *Uo.*, 9–10.

108 Schöpflin Aladár ottléte alatt búcsúztatták még Klapka Györgyöt, a vágvölgyi születésű Baross Gábort és a koltói grófot, Teleki Sándort is.

109 SCHÖPFLIN Aladár, *Kossuth Lajos a magyar nép érzelmvilágában*, Gondolat, 15(1894)/10 (máj.), 246–252.

110 *A „pozsonyi Toldy-kör”...*, *i. m.*, 324, ill. 315.

111 Vutkovich „az intranzigens magyar szellem, az imádatos hon- és fajszeretet inkarnációja, a nemzeti műveltség felkent apostola” – írja róla MASZNYIK Endre (*i. m.*, 5). Az írás hőfokát az is magyarázza, hogy az idézett visszaemlékezések egybeestek Vutkovich halálával.

gének összetevőit keressük, a humanista szociálpolitikus és jóléti intézményeiről híres magyar nemesi származású Schölpe György működésére is tekintettel kell lennünk.

Az 1888-ban alapított (1918-ban megszűnt, illetve az utódállamban majd Híradó címmel folytatódó) hetilapból az 1890-es évek elején lett négyoldalas napilap. A Nyugatmagyarországi Híradó fiataljaként két évet töltött a szerkesztőségben Schöpflin Aladár. Odakerülésének történetét nem ismerjük, de feltehetően jó iskolai szereplései hívták fel rá a lap figyelmét. S talán az sem volt mellékes, hogy a lap társ tulajdonosa, Pávai-Vajna Gábor egyben a líceum és az evangélikus teológia orvosa is volt. Megbecsült, sokat foglalkoztatott közreműködő lett Schöpflin, annál inkább, mert a főszerkesztő mellett ő volt az egyetlen *belmunkatárs*.¹¹² Névvel és különféle monogramokkal, bizonyossággal közel ötven írást kötünk hozzá, s emlékezése szerint jó sok aláírás nélküli alkalmi cikke is megjelent. Műfajilag is változatos a kép: vezércikk, tárcsa, színikritika, könyvismertetés. Írt alkalmi megemlékezést, szépirodalmat (népies balladát, ami kifejezetten jó imitáló készségről tanúskodik, szemben az iskolai lapban közzétett lapos írásokkal),¹¹³ évfordulós megemlékezést (Jókai ötvenéves írói jubileuma).¹¹⁴ Lapja közölte azt a Schöpflin-ódát is, amelyet a fiatal újságíró Jókai köszöntésére írt, amikor a helyi Toldy-kör nagyszabású ünnepségre várta az író. Noha Jókai mégsem érkezett meg Pozsonyba, de Schöpflin eljuttatta hozzá a verset, amit az író tegező formában írott levélben köszönt meg.¹¹⁵ Egy ilyen *fejedelmi gesztus* óriási hajtóerőt, lökést adhatott a huszonegy esztendő, a jövőjét kereső még teológus, de már újságíró és a végzéssel Pestre tartó ifjúnak.

Schöpflin Aladár működése a Nyugatmagyarországi Híradónál érzékeny időszakra esett. Ez volt a magyar nyelvhasználat nem is erőszakmentes kiterjesztésének ideje.¹¹⁶ Az 1868. évi *liberális*, a nemzetiségi jogvédelem alapján álló nemzetiségi törvényt az 1879-ben szentesített új iskolatörvénnyel lényegében aláásták, amennyiben elindította a nemzetiségi iskolajogok korlátozását.¹¹⁷ A törvénycikk keletkezését közvetlenül megelőzően a hivatalos magyar nemzetiségi politika egyre-másra követett el súlyos hibákat. Csak a felvidéki területre és a szlovákokra vonatkozókat említjük: 1874/75-ben bezáratták a szlovák gimnáziumokat, 1875-ben beszüntették a turócszentmártoni Matica Slovenská működését. A szlovák nemzetiségi mozgalmakat pánszlávizmussal gyanúsították meg, és a rémhírek nyomán keletkezett visszahatást már nem lehetett

112 SÁNDOR Dezső, *A Híradónál kezdte meg karrierjét Schöpflin Aladár [interjú]*, Híradó [Pozsony], 1930. nov. 26., 7. Ugyanez a beszélgetés, ugyanezen a napon megjelent a Prágai Magyar Hírlapban is.

113 SCHÖPFLIN Aladár, *Piros pántlikáért...*, Nyugatmagyarországi Híradó, 1893. ápr. 2., 1.

114 SCHÖPFLIN Aladár, *Zarándoklás Jókaihoz*, Nyugatmagyarországi Híradó, 1894. jan. 6., 1-2.

115 SCHÖPFLIN Aladár, *Jókai ünnep Pozsonyban*, Nyugatmagyarországi Híradó, 1894. jún. 5., 1-2. A szöveg tartalmazza Schöpflin köszöntő ódáját is. A Schöpflin-levelezést közreadó kötet – *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, s. a. r., jegyz. BALOGH Tamás, Pécs, Pro Pannonia, 2004 – szerint Jókai tévedett, Schöpflin nem írt hozzá verset, a valóság azonban az, hogy írt, a verset a szövegbe tördelve találjuk.

116 A történeti szakirodalom az 1879 és 1901 közötti időszakot „a válság” idejeként írja le. KEMÉNY G. Gábor, *A magyar nemzetiségi kérdés története, I, A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*, Bp., Gergely R. R.-T. kiadása, 1946 (Documenta Danubiana, 1).

117 Kemény G. Gábor idézi Mocsáry Lajos kritikus nyilatkozatát és jóslásait a készülő törvényjavaslatról, *uo.*, 125–127.

megállítani. Az 1893-ban hozott iskolai törvényben – ez éppen Schöpflin újságírói működésének kezdete – már államellenes iránynak tekintendő példának tekintik, ha nyomtatványban, képes ábrázolásban, előszóval vagy írásban az államnyelv ellen beszélnek az iskolákban.¹¹⁸

A Nyugatmagyarországi Híradó – a fentebb a Toldy-körről mondottakból már bizonyos az olvasó számára – erősen a *magyarosítás* pártján állott. Ekkor válik a német nyelvű magyar városból igazi magyar várossá Pozsony. Bár még a századfordulón is kétmillió német ajkú polgár élt Magyarországon, a németeknek nem volt saját nemzeti mozgalmuk.¹¹⁹ A pozsonyi németeknek döntően kettős – *hungarus* – identitásuk volt, azaz nemzetiségüket tekintve németnek mondták magukat, azzal a kiegészítéssel, hogy politikailag és kulturálisan magyarok.¹²⁰

Schöpflin első megszólalása a napilapban a kíváncsot magyar nyelvű cégtáblákról íródott. Azzal érvel, hogy meg kell mutatni a világnak: Pozsony Magyarországon van, hogy a név önmagában nem is feltétlen képvisel nyelvet, és mindenki számára kiolvasható, érthető. A téma Schöpflinnél ilyenformán nem tér vissza. Annál inkább a város és a városiaság motívuma és a létesítendő harmadik magyarországi egyetem sorsa. A város mint téma rendkívüli szerepet játszott Schöpflin gondolkodásában, erről szóló írással debütált 1908-ban a Nyugatban. Az egyetem ügye egyfajta erős vetélkedést jelentett Szegeddel, „a második város helyére velünk concurráló aspiráns”-sal.¹²¹ Schöpflin Aladár erős öntudattal képviselte a pozsonyi egyetem ügyét, felkészültsége, tárgyismerete elsőrangú. Ottléte alatt ezen a témán felül a polgári házasság és a pozsonyi magyar színház ügye volt hangsúlyos a lapban. Ez utóbbiban Schöpflin már mint színikritikus is érdekelt, első írása egy német és németül is játszott bohózatról született, s azt követően rendszeresen tudósított az előadásokról.¹²² A közvetlen politikai téma, állásfoglalás további, immáron fővárosi pályáján majd már elmarad, színikritikusként – színpadi szerzőként és a négykötetes színházi lexikon főszerkesztőjeként – ez a terület kedves marad számára. Schöpflin Aladárnak is volt visszatekintő mondanivalója újságírói pályakezdéséről.¹²³ Itt azt említi – humorral –, hogy húszéves öntudatával utasította rendre a klerikálisokat: „kioktattam őket a »magasabb politika« elveire. Meg kell mondanom, hogy ilyen cikkem egyikének-másikának volt bizonyos visszhangja, s főleg persze a liberális érzelmű olvasóknak tetszettek nagyon”.¹²⁴ Mint

118 Vö. FRANK Tibor, *Az Eötvös-család a magyar tudomány szolgálatában = A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra: Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*, szerk. GÁNGÓ Gábor, Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 65, 65. jegyzet.

119 BABEJOVÁ, i. m., 50.

120 Uo.

121 Nyugatmagyarországi Híradó, 1893. febr. 25., 1–2. Szeged méretét tekintve nagyobb volt Pozsonynál, az 1890-es népszámlálási adatok szerint lakóinak száma 85 ezer volt (*Népszámlálási statisztika*, 1890, 1, 12), de jelentősége csekélyebb volt. Az 1879-es árvíz teljesen elpusztította, utána azonban nagy tempóban fejlődött. Szerepe majd a trianoni döntés után növekszik ismét.

122 A pozsonyi magyar színjátszás történetéről: TÓTH László, *Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban*, <http://www.agenturapacisposonium.sk/documents/tothlaszlo.pdf> (2014.01.06).

123 SÁNDOR Dezső, uo.

124 Uo.

teológushallgatónak, feltehetően bátorság is kellett ahhoz, hogy ilyen tónusban szóljon hozzá az egyházi törvény előkészületeihez, elő-vitáihoz. Feltesszük, ebben a két évben a teológia csak annyiban érdekelte már, hogy eredményesen, diplomával zárja le tanulmányait, s ebbe beleért egy kis bosszantás is, amit közvetetten az evangélikusoknak is címezhetett. Mindenesetre lapjával együtt hirdette Schöpflin is, hogy a házasság egy szerződés, s mint ilyen, felbontható.

Itt, a Nyugatmagyarországi Híradónál kezdte el Schöpflin Aladár annak a kritika-fajtának begyakorlását is, amelyet aztán évtizedeken át művelt a Vasárnapi Ujságnál. Ez a 2–4000 karakteres, egy-két „flekkes” írás ott Schöpflin védjegye lett, évente 80–100 darabot írt, névtelenül, összesen több mint kétezer (!) apró bírálatot.¹²⁵ Némely írása már itt biztos kritikusi szakértelmet, illetékességet árul el. A műfaj a korban ismert volt, számos lap élt vele. Schöpflin elődje a lapnál ebben a munkakörben Gaál Mózes, a későbbi tankerületi főigazgató és népszerű ifjúsági író volt.¹²⁶

Az utolsó, névvel jelzett Schöpflin-írás a Nyugatmagyarországi Híradóban az említett pozsonyi Jókai-ünnepet köszöntő vezércikk, benne saját, Jókaihoz írott ódája. Ez a pillanat már az indulásé volt, a teológiai záróvizsga diplomájával és Jókai buzdító szavával a budapesti tudományegyetem felé. S ide is kívánczik még egy apró megjegyzés. Miután Schöpflin Aladár fizetést kapott a napilapnál, kötelességének érezte, hogy a teológia lapjának „pénztárához” rendszeresen küldjön 2–2 forintot. Nagyobb keresetűek sem adományoztak ennél többet.

A vidéki és pozsonyi tapasztalat lecsapódása Schöpflin Aladár szépirodalmi műveiben

Néhány közvetett, a szó szoros értelmében *regényes* adatunk még van Schöpflin Aladár pozsonyi éveit illetően. Első két regénye, *A pirosruhás nő* (1921) és *a Mossóczy Pál szép nyara* (1922) Pozsonyban és környékén játszódik. Az első regény szereplői érett felnőttek, s a tehetségben való kételkedés, a kitörni akarás és a kisvárosi bezártság, a konvenciók jelentette rabság a regény (egyik) témája. *A pirosruhás nő* művészregény. A férfi főszereplő, a festő, elképzelhető, igazi nagy tehetség, de mindenképpen több, mint rajztanár. A regény tétje: van-e bátorsága, ereje a festőnek visszajutni a fővárosba, hogy a művészeti életben kipróbálja magát. *Sturm und Drang* zseni-szemléletéből is eredeztethetően már birtokolja a művészt magasabb rendűnek tételező ábrázolást, de a szabadságért és a valódi művészi közegben való helytállásért való küzdelemnél nem jut tovább a regény. Goethe *Wilhelm Meister*ének kisvárosi-dzsenti szintre lefokozott küzdelmét látjuk, a teljes személyiség kiművelése és a polgári társadalom világa közötti összhang létrehozása a tét. De felidézhetjük a Schöpflint feltételezhetően ihlető művek közül Gottfried Keller *Zöld Henrik*jének történetét is. E regénynek két változata van. Az elsőben a művészi sors és a gyakorlati élet élesen, drámaian szembekerül. A máso-

125 Ebből készített kritikagyűjteményünk sajtó alatt.

126 Gaál Mózes (1863–1936), a pozsonyi főgimnázium tanára, utóbb a budapesti tisztviselőtelepi gimnázium alapítója, Az Én Újságom szerkesztője. Babits Mihályt ő hozta maga mellé az iskolába.

dik változatban azonban hőstét olyan érett belátáshoz vezet, hogy az alkotónak készülő hős lemond művészi törekvéseiről és felszabadultan vállalja a tartalmas, tevékeny civil világba való beilleszkedést.

Schöpfung Aladár szimbólumai jól jelzik a lemaradás, a kimaradás, a bezárkózás érzését, megfigyelései élesek. Míg a kisvárosi (pozsonyi) kávéház neve *Pannónia*, a fővárosi folyóirat neve Európa. Nincs itt olyan erős szimbolika, mint Babits évekkel későbbi regényében, a *Halálfiában* – Schöpfung regénye eleve jóval kisebb igényű –, amelynek címét egyik kortárs kritikusa az Ady-tól ismert „magyar haláltó” képével társítja.¹²⁷ S egy másik kritikus is „funerári” hangot emleget a *Halálfi* címmel kapcsolatban.¹²⁸ A Schöpfung-regény címe azt a nőt „nevezi meg”, aki kirángathatja és elrepítheti a rajztanárt a visszahúzó közegeből. A könyv festészeti leírásai a Szinyei Merse Pál képviselte *plein air* festészetet idézik, ami szintén a bezártság ellentéte.¹²⁹ A megidézett Pozsonyt jellemző mondatokból szemelgetünk: „öntudatlanul arra gondoltak, mivel lehetne a fiú örömét elrontani”; a kávéház lakói „félemberek, belül pudvásak”; szívesen hurcolják körbe „anekdota alakjában valaki mondatát a városban”.¹³⁰ (Nem tudunk nem gondolni Kosztolányi két évvel később közreadott *Pacsirtájának* jellemzéseire, azokra a sárszegi emberekre, akikkel „szabadsága” alatt a Vajkay-házaspár találkozik.) Önfelmentő módon megideologizálják a kisvárosban maradási: „manapság Pesten csak a zsidó érvényesül”; a művészt a szabadkőművessel társítják, s a festő anyja a művészlét felemlegetésekor a züllött, nyomorgó bohémot látja maga előtt, a társadalmi degradáltságot, a léha szélhámosságot, a didergést emlegeti, meg hogy az ilyenek eladják az ágyneműt a zsidónak, modellekkel és egyéb grizettekkal hancúroznak.¹³¹ A nő társadalmi szerepe a családra korlátozódik, noha „fülledt lelkekben sistergett a tehetetlen bujaság. Felzigatódtak egymás trágár szavaitól” – írja Schöpfung az igazán kiegyensúlyozottnak látszó városi asszonyokról. Nagy ellentétek jelzésére figyelmeztet, de persze már érett fejjel, az 1920-as évek elejéről, és a fővárosból. Közel hasonló, a vidék életébe műveltséget, új kultúrát és életet hozni akaró, de pletykák hálójába kerülő, közönnyel küzdő nő sorsát írta meg Sinclair Lewis 1920-ban *Fő utca* című regényében, mely 1930-ban Schöpfung Aladár fordításában jelent meg.¹³²

127 D[őczy] J[enő], *Babits Mihály: Halálfi*, Magyarság, 1927. júl. 3. Megjegyezzük, hogy a társadalmi regénynek készült *Halálfi*-ban a Nyugatnak megfelelő folyóirat – Viharmadár – jóval erősebb címet kap, s jóval erősebb üzenet is van rábízva.

128 IGNOTUS, *Jegyzet Babits regényéhez*, Nyugat, 1927/17, 312–316; Uő, [Cím nélküli válasz Tóth Aladár *Új magyar szellem és a Halálfi* c. írására], Nyugat, 1927/20, 550–551.

129 KENYERES Zoltán, *Schöpfung Aladár: A pirosruhás nő* = Uő, *Korok, pályák, művek: Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2004, 283–292. Kenyeres a festő mesterét Szinyei Merse Pállal azonosítja. SCHILLER Erzsébet, *A kortárs képzőművészet megjelenési módjai a korai Nyugatban* = *Nyugat népe: Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. ANGALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla stb., Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 263–270. Schiller Erzsébet megnevezi azokat a nagybányaiakhoz, illetve a Nyolcokhoz fűződő képeket, amelyekkel kapcsolatba hozható Schöpfung regénye (VASZARY János: *Séta a parkban*; FERENCZY Károly: *Festő és modell az erdőben*; CZIGÁNY Dezső: *Fehérruhás lány*; NAGY Oszkár: *Napsütésben a domboldalon*).

130 SCHÖPFLIN Aladár, *A pirosruhás nő*, Bp., Franklin-Társulat, 1921, 52, 56.

131 Uő., 57, 127, 131. Az idézetek sora vég nélkül folytatható lenne.

132 A könyv hatalmas siker volt az Egyesült Államokban, fél év alatt 180 ezer példányban fogyott el,

Mára jószerével ez az egyetlen Schöpflin Aladár-átültetés, amelyet nem fordítottak újra, s amely új kiadásokban megjelenik.

A másik, életrajzi szempontból idézendő szépirodalmi munka, a *Mossóczy Pál szép nyara* című, 1922-ben megjelent regény világa mögött – miután másutt megírta, hogy maga is házitanítóskodott, s a helyszín is pontosan fedi az életbeli valóságot – saját tapasztalatot sejtünk.¹³³ A főszereplő itt egy ártatlan, a lányokkal még csak gondolatban ismerkedő tizenkilenc éves teológushallgató. Schöpflin a Monarchia öröknek hitt békéjéig, saját ifjúkoráig hátrált, a regény a 19. század utolsó évtizedének elején játszódik. A Pozsonytól nem távoli, egyébként létező Bresztoványban játszódik a történet, egy bárói birtokon.¹³⁴ A haszontalan bárófiút pótvizsgára felkészítő, első évet végzett teológus ifjú, „a konviktusi kosztos szép soványra hízott” Mossóczy felkelti a báróné figyelmét. Vakációs ízű napsütésben játszódik a regény, a szexualitás fűszere hatja át. A társadalmi hierarchia általános törvényével egybehangzik, ami történik, de a két szereplő távolsága nem áthidalhatatlan: az alázatos arcú kis instruktor tudása érték, amit a bárók megvásárolnak. A teológus fiú kicsit szájtáti még, a családján túl való élettel keveset találkozott. Pozsony erősen figyeli a fiatalembert, az ablakok és függönyök mögött – mint említettük – öregedő erkölcsös lányok „csékély megszakításokkal [...] inspekcióznak”.¹³⁵ Nem is ismert más társadalmi szituációt, nem is gyakorolt más viselkedésformát, mint a társaival való *pajtáskodást* és a nevelőkkel és a felnőttekkel szembeni *alázatosságot*. Fontos és kiemelendő a regény szemléletéből, hogy az életképszerűen ábrázolt felszín mögött *eltitkolandó* dolgok vannak, és most az ifjúval is megtörténnek. A bárónő révén megismeri a testi szerelmet, s egyszerűsmind el is temeti magában. De hány ilyen beavatási szertartáson mehettek át ezek az elzártan élő, szerény és vallásos pályára szánt fiúk! A fiú önérzetéből annyi lázadásra futotta csak, hogy bejelenti, egy nappal hamarabb utazik haza, s hogy amikor feltették a kocsira, „virtust csinált belőle, hogy nem nézett vissza”.¹³⁶ A regényben Schöpflin egyforma hangsúlyt tesz az új, felkavaró szerelmi tapasztalatra és a társadalmi élményre. Schöpflin Aladár/Mossóczy Pál okosan vonja le a következtetését az utolsó közös vacsoránál: „ők hárman most itthon voltak, az ő saját kasztjuk tónusában, a maguk különleges témái közt. Mossóczy teljesen fölöslegesnek érezte magát, ha akart volna, se tudott volna a beszélgetésbe belelegyedni. A bárók egy kerítésen belül voltak, amelyen ő kívül állott és szabad volt rajta bekukucskálni...”¹³⁷

néhány év alatt kétfélmillióra nőtt az eladott kötetek száma. A Franklin kiadásában magyarul megjelenő kötet is hamarosan 20 ezer példányt mondhatott magáénak.

133 Ilyen utalás például, hogy a bárói birtokra vonaton utazó instruktor fiú idegenkedik a gőzmozdonytól, holott *egyszer* már utazott vonaton, akkor, amikor „a kis tót faluból fölköltöztek a városba”. Eddig még *csak* otthon volt, nem evett mást, mint az otthoni vagy a konviktusi kosztot, az utazás tehát „nagy, izgató szenzációt” jelentett. Az azonosítást megengedi továbbá az is, hogy 1930-ban, amikor magáról írt novellát Schöpflin Aladár, Mossóczy Pálnak nevezte magát. Vö. 94. jegyzet.

134 Bresztovány ugyan létező, közeli felvidéki település, de valódi birtokosait nem Bresztoványiaknak hívták, egy lengyel grófi család tulajdonában volt a kastélya.

135 SCHÖPFLIN Aladár, *Mossóczy Pál szép nyara*, Bp., Franklin-Társulat, 1922, 5.

136 *Uo.*, 138–139.

137 *Uo.*, 132–133.

Meglehet, nagy ugrás volt ilyen közel hozni egymáshoz a három évtized múltán megszülető regények visszatekintő élményeit, de nem fölösleges. Schöpflin Aladár első írása a Nyugatban 1908-ban *A város* címmel jelent meg. Nem volt véletlen a témaválasztása, a modern irodalom megalapozása a társadalomfejlődés felől, mert maga nagyon is tudatosította magában a megjárt utat a tót kisfaluból, a hajdan nagy jelentőségű, de kisvárossá lefokozódott Pozsonyon át az éppen akkor kiépülő új metropoliszig, Budapestig. Végigélte, hogyan lehet egyre izgalmasabb kérdések közelébe jutni, egyre nagyobb és személytelenebb tudást és tapasztalatot szerezni, megszabadulni a minden lépésre ügyelő és a konvenciók determinizmusát képviselő személyektől. Ez az út, ennek egyes állomásai, vagy éppen a zsákutcák, végig témái maradtak a regényíró Schöpflin Aladárnak. S ahogy majd Pesten kritikussá lesz, látja ennek az élménynek rengeteg variációját a Vasárnapi Ujság szerkesztőségébe beküldött tucat-verseskötetek oldalain, s felismeri a kitérésnek tehetséges, sőt zseniális variációit Ady Endrének és Kafka Margitnak, Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek az elszakadás élményéhez más-más modalitással közelítő könyveiben.

A Budapesti Tudományegyetemen

A Pozsonyt teológus diplomával elhagyó huszonkét éves Schöpflin Aladár 1894 őszére a fővárosba érkezik. A csonka család is gondolkodóba esik, de egyelőre még csak a legidősebb fiú költözött föl a fővárosba, a családtagok még maradnak. Schöpflin az Üllői úton talált albérletet, s 1894-ben beiratkozott a Budapesti Tudományegyetem (akkor még az Egyetem téren működő) bölcsészettudományi karára, miként ezt az egyetemi almanachok is dokumentálják.¹³⁸ Birtokoljuk Schöpflin Aladár 1894 szeptemberében kiállított egyetemi leckekönyvét.

Az első oldal aláírói Fodor József (orvosprofesszor) rektor és Beöthy Zsolt – immár ötödízben – a bölcsészkar dékánja.¹³⁹ (Már a pozsonyi líceumban is a Beöthy-féle könyvekből tanítottak az ötödik osztálytól kezdve, mint ezt az egykorú értesítők közlik.) A nyilvános rendes tanárok között Beöthy Zsolt mellett Gyulai Pál és Négyesy László tartották a fő tárgyakat. Gyulai a főrendiház tagja is volt, a „m. t. Akadémia igazgató és rendes tagja és osztálytitkára”, egyben a Kisfaludy Társaság elnöke. Kedvenc tanára Gyulai Pál volt, akiről azonban azt is megírja, hogy „nem volt valami jó előadó”, de szerette a vitát, amire a szemináriumi teremben, az „ambíciózusabb, érdeklődőbb fiúk” körében volt lehetőség.¹⁴⁰ Beöthy szintén akadémikus volt, egyben a tanárképző intézet igazgatója, az országos tanárvizsgáló bizottság elnöke és – mint már utaltunk rá – számos tankönyv szerzője. A korabeli tanrendek ugyan hiányosak, de fel tudjuk sorolni,

138 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCIV-XCV. tanévre*, Bp., M. kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1895. (Megjegyezzük, hogy Schöpflin Aladár után az 1896/97-es tanévtől kezdve öccse, Schöpflin Géza is beiratkozott az egyetemre. Egy évfolyammal följebb járt Osvát Ernőnél.)

139 1917-ben pedig az egyetem rektorává lépett elő Beöthy, akit a Vasárnapi Ujságban egykori tanítványa, Schöpflin Aladár köszöntött is ebből az alkalomból.

140 SCHÖPFLIN Aladár, *Emlékeimből: Gyulai Pál az egyetemen*, Művelődés, 1946, 150.

mit hallgattak az egyetemisták. Gyulai a honfoglalás mondáiról és azok irodalmi feldolgozásairól tartott előadást. Ugyancsak órát hirdetett a magyar népdalról és népbaldaróról, ehhez a tárgyhöz szeminárium is tartozott. Beöthy a magyar nemzet szellemi életéről, a műköltészetről és a népköltészetről tartott előadást, illetve „magyar stílgyakorlatok” és „lírai költemények fejtegetése” című tárgyakkal szerepel a tanrendben. Zrínyi *Szigeti veszedelméről* szóló kurzus mellé a leckekönyvben már az első félévben megjegyzi Gyulai, hogy Schöpflin „jelesen dolgozott”. „A magyar irodalom történetének IV. hulláma” címmel Bodnár Zsigmond előadását is hallgatta Schöpflin Aladár.¹⁴¹ Az ekkor még alig harminc éves Négyesy-nél „A lyrai költészet, költemények elemzése alapján” című stúdiumot hallgatta – azaz a híres stílusgyakorlatok, az önképzőkörben tíz esztendő múlva kiteljesedő pedagógiai program kimunkálásául szolgáló órákat.¹⁴² Négyesy 1893-ban, éppen Schöpflin odakerülése előtt kezdte a formabontó szemináriumát, amely majd a nyugatos lírikusokra, fordítókra lesz reveláló hatással. Bizonyos, hogy a négy esztendő múltán a Vasárnapi Ujság kritikusaként működni kezdő Schöpflin érzékenysége innen is van. Schillerről és kortársairól Heinrich Gusztáv adott elő. Az esztétikát és az irodalomtörténet elméletét Beöthy Zsolt tanította, s ugyancsak ő adta elő Arany János epikáját is, egy felsőbb évben a magyar nemzet szellemi életét is, ahogyan a – mai kifejezéssel – kortárs irodalmat is. A hallgatók heti 12–15 órát hallgattak, beleértve ebbe a nyelvészeti kurzusokat is. A finn nyelvet Szinnyi József tanította, az összehasonlító nyelvtant és mondattant, szómagyarázatot és szóképzést Simonyi Zsigmond.

A leckekönyv az 1901/02-es tanévvel zárul le. Ugyanazt látjuk, mint Pozsonyban: a tanulmányok mellett, 1898-tól már állásban volt Schöpflin Aladár, tanulásának költségeit munkájából fedezte, a Vasárnapi Ujság alkalmazottjaként.

Ekkoriban az egyetemen kétféle hang volt hallható. Egyrészt Beöthy „érzelmes pártosa”, illetve a „többiek oktató katedratónusa”.¹⁴³ Elmondása (és a leckekönyv) szerint Schöpflin bejárt Heinrich Gusztáv óráira is, ezek azonban nem voltak számára kötelezőek.¹⁴⁴ A német eredetű és anyanyelvű Heinrich a német–magyar irodalmi kapcsolatok feltárója, a magyar kulturális külpropaganda egyik első képviselője volt,¹⁴⁵ egyben a komparatiztika módszerének Riedl Szende melletti meghonosítója is.¹⁴⁶ Heinrich – aki sajtó alá rendezte Schöpflin Aladár anyai unokanagybátyjának, Greguss Ágostnak írásait – hangja közvetlen volt, nadragzsebében tartott kézzel, fesztelenül beszélt.¹⁴⁷ Ezt a legkevésbé sem a mondandó minőségére vonatkozó megjegyzést tartotta szük-

141 Bodnár Zsigmond (1839–1907), filozófus, irodalomtörténész. 1874-ig paptanár, a rendből való kilépése után egyetemi magántanár. Középiskolai tankönyvek szerzője is.

142 *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem tanrende az MDCCCXCV-XCVI. tanévre.*

143 SCHÖPFLIN Aladár, *Heinrich Gusztáv*, Nyugat, 1922/22. Kötetben: *Uő, Írók, könyvek, emlékek*, Bp., Franklin-Társulat, 1922 (Kultúra és Tudomány), 111.

144 *Uo.*

145 Lásd az Ungarische Revue és az Ungarische Rundschau általa szerkesztett évfolyamait.

146 Gondolunk itt az egyetemes irodalomtörténetére és az ebben megalapozott, kései par excellence összehasonlító munkáira, *A Don-Juan-mondára* (1917) és *A bolygó zsidó mondájára* (1920).

147 SCHÖPFLIN, *Írók, könyvek, emlékek...*, i. m., 111.

ségesnek elsőként kiemelni róla szólva Schöpflin. A szigorúan tekintélyelvű pozsonyi iskolából érkező hallgató számára fontos volt ez a magatartás. S hozzáteszi az utóbb egyértelműen érzékelteteket is, azért mondták Heinrichről, hogy cinikus, mert „nem tartotta magára kötelezőnek az akadémiai közélet konvencionális hazugságait, a szokásos ünnepélyes pózokat, a ma már sztereotíppé merevült akadémiai frazeológiát”.¹⁴⁸

Bármennyire csak közvetett, a visszaemlékezésekből kikerekedő képünk van Schöpflin egyetemi éveire vonatkozóan, fontos elidőzni ezeknél az éveknél. Az utóbb kanonizált szépirodalmi művek felől megtévesztő benyomásunk támadhat a korszak irodalomfelfogásának erőviszonyairól. Az sem segít, ha versengő ízlésről, irodalomviziókról beszélünk, a bizonyosságot a kontextualizálás adja. Irodalomtörténetében Szerb Antal is hangsúlyozza, hogy „az irodalomszemlélet igazi szerve [...] a Toldy óta korformáló erővé emelt egyetemi katedra” volt.¹⁴⁹ Különösen jogos a Szerb Antal-idézet használata, mert ezt éppen ott és akkor mondja – már az 1910-es évekről szólva –, ahol és amikor Schöpflin Aladárt már mint a Nyugat „hivatásos kritikuszát és irodalomtörténészét” említi. Vagy a Farkas Zoltán említette fordulattal: amikor Schöpflin a Nyugat Gyulai Pálja volt.¹⁵⁰ Annál felmérhetőbben jelentős a Schöpflin által megtett út, minél alaposabban megnéztük, milyen képet kapott az irodalomról pozsonyi és budapesti tanulmányai során, milyen kontrasztot jelentett a pozsonyi iskolával szemben a helyi magyar nyelvű politikai napilap, s mennyire egyértelműen konzervatív ízlésbeli és kritikai közeg fogadta a Vasárnapi Ujság szerkesztőségében. Ahogy Hatvany Lajos írta Schöpflin kapcsán: „a Vasárnapi Ujság körül Arany kihűlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévy [József], Szász [Károly], az öregek, – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek”.¹⁵¹

Összefoglalásul felidézzük a korai életpálya kulcsszavait, amelyekre monográfiánk megfelelő helyein vissza fogunk utalni, illetve amelyek segítenek a továbbiak értelmezésében. Schöpflin Aladár családja is *migráns* volt, ez és Pozsony „kémiaja” tette a későbbiekben megértőbbé az *asszimiláció* kérdésében. A *szegénységből* jött, megtapasztalta, hogy viszonylagos-szűkös anyagi gondtalanságból nagyon egyszerűen következhet társadalmi süllyedés, s a kezdeti szégyenérzetből, kisebbségi érzésből alakult ki a polgári, azaz a teljesítményre alapozott önbecsülése, tartása, szuverenitása. A korabeli műveltséget és konzervatív irodalomszemléletet magas szinten képviselő egyházi középiskolában érte az első irodalmi hatás, amitől a család által megkívánt lelkesítő tanulmányok sem térítették el. Épp ellenkezőleg. Tekintélyelvű környezetben tanulván, nemzeti érzéstől eltevely tapasztalta meg a századvégi társadalmi liberalizmus atmoszféráját. Első budapesti közegei – az egyetem és a Vasárnapi Ujság – még a

148 Uo., 113.

149 Szerb Antal a teljes gondolatban kiemeli, hogy „felfogásban és életformában” milyen távol álltak az egyetemi tanárok a Nyugat-mozgalomtól. *Magyar irodalomtörténet*, 2. Bp., Révai, é. n. [1935?], 500.

150 FARKAS Zoltán, *Emlékeimből*, Új Forrás, 2008/3, 95.

151 HATVANY, *Schöpflin Aladár...*, i. m., 230.

tudást ugyan elmélyítő, de a fennállót elfogadó, visszahúzó erőt jelentették számára. Élettapasztalatai már a szuverén gondolkodásra való nyitottsággal ruházták fel. Mégpedig olyan erővel, hogy a Nyugat megindulása előtt egyedül képes volt felismerni és értékelni azokat az írókat, akik néhány év múlva az irodalmi modernség új hullámát jelentették. Végigkísérve a mindvégig a Franklin-Társulat és a Nyugat kötelékében működő Schöpflin Aladár pályáját, különös óvatossággal és figyelemmel kell majd kezelnünk az életút későbbi állomásain például a szociológus Pierre Bourdieu konfliktuselvű („leleplező” vagy más néven „csendháborító”) művészetszociológiájának tételeit, mert azok minden igazság ellenére Schöpflin Aladáron magán megbicsaklanak.¹⁵²

152 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése: Tanulmányok*, szerk. FERGE Zsuzsa, LÉDERER Pál, Bp., General Press, 2008; Pierre BOURDIEU, *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = A társadalmi rétegződés komponensei*, szerk. ANGELUSZ Róbert, Bp., Új Mandátum, 1997, 122–137.